مثنوی

رموز بیخودی

یعنی

اسرار حیات ملیہ اسلامیہ

از

ڈاکٹر شیخ محمد اقبال ایم۔ اے بیرسٹر ایٹ لاء لاہور

باہتمام حکیم محمد فقیر صاحب چشتی نظامی

در یونین سٹیم پریس لاہور طبع گردید

(بار اول تعداد ۱۳۰۰)

دیباچہ

یہ مثنوی کسی طویل الذیل دیباچے کی محتاج نہیں تاہم اس کے مقاصد کی ایک مختصر تشریح ضروری ہے جس طرح حیاتِ افراد میں جلبِ منفعت دفعِ مضرت تعینِ عمل و ذوقِ حقائقِ عالیہ احساسِ نفس کے تدریجی نشوونما۔ اس کے تسلسل۔ توسیع اور استحکام سے وابستہ ہے اسی طرح ملل و اقوام کے حیات کا راز بھی اسی احساس یا بالفاظِ دیگر "قومی انا" کی حفاظت۔ تربیت اور استحکام میں مضمر ہے اور حیاتِ ملیہ کا انتہائی کمال یہ ہے کہ افرادِ قوم کسی آئینِ مسلّم کی پابندی سے اپنے ذاتی جذبات کے حدود مقرر کریں تاکہ انفرادی اعمال کا تباین و تناقض مٹ کر تمام قوم کیلئے ایک قلبِ مشترک پیدا ہو جائے۔ افراد کی صورت میں احساسِ نفس کا تسلسل قوتِ حافظہ سے ہے اقوام کی صورت میں اس کا تسلسل و استحکام قومی تاریخ کی حفاظت سے ہے گویا قومی تاریخ حیاتِ ملیہ کے لئے بمنزلہ قوتِ حافظہ کے ہے جو اس کے مختلف مراحل کے حسیات و اعمال کو مربوط کر کے "قومی انا" کا زمانی تسلسل محفوظ و قائم رکھتی ہے۔ علم الحیات و عمرانیات کے اسی نکتے کو مدنظر رکھ کر میں نے ملتِ اسلامیہ

کی ہیئت ترکیبی اوراس کے مختلف اجزاء وعناصر پر نظر ڈالی ہے اور مجھے یقین ہے کہ اُمّتِ مسلمہ کی حیات کا صحیح ادراک اسی نقطۂ نگاہ سے حاصل ہو سکتا ہے

البتہ اس ضمن میں ایک ضروری سوال پیدا ہوتا ہے اور وہ یہ ہے کہ ایسی مخصوص الہئیت جماعت کا انحطاط زائل کرنے اور اُس کی زندگی مضبوط و محکم کرنے کے عملی اصول کیا ہیں؟ اِس سوال کا مجمل جواب مثنوی کے دونوں حصوں میں آچکا ہے مگر مفصل جواب کے لئے ناظرین کو انتظار کرنا چاہئیے اگر وقت نے مساعدت کی تو اِس مثنوی کا تیسرا حصّہ اسی سوال کا تفصیلی جواب ہوگا۔

اُستاذی حضرت قبلہ مولٰنا مولوی سید میر حسن صاحب دام فیضہم پروفیسر مری کالج سیالکوٹ اور مولٰنا شیخ غلام قادر صاحب گرامی شاعرِ خاص حضور نظام دکن خلد اللہ ملکہٗ و اجلالہٗ میرے شکریئے کے خاص طور پر مستحق ہیں کہ اِن دونوں بزرگوں سے بعض اشعار کی زبان اور طرزِ بیان کے متعلق قابلِ قدر مشورہ ملا۔ علیٰ ہذا القیاس اپنے احباب میر نیرنگ میرزا اعجاز اور مولٰنا عمادی کا بھی سپاس گذار ہوں کہ بعض مطالب کی تحقیق میں ان سے بھی مدد ملی ۔

محمد اقبال

پیشکش بحضورِ ملّتِ اسلامیہ

منکر نتواں گشت اگر دم زنم از عشق
ایں نشّہ بمن نیست اگر با دگرے ہست

عرفی

اے تُرا حق زبدۂ اقوام کرد
ختم بر تو دورۂ ایّام کرد

اے مثالِ انبیا پاکانِ تو
ہمگرِ دلہا جگر چاکانِ تو

اے بعشقِ دیگراں دل باختہ
جلوہ ہائے خویش را نشناختہ

اے فلک مُشتِ غبارِ کوئے تو
”اے تماشاگاہِ عالم روئے تو“

ہمچو موج آتش تہِ پا میروی / تو کجا بہرِ تماشا میروی

ای نظر بر حسنِ ترسازادۂ / ای ز راہِ کعبہ دور افتادۂ

رمزِ سوز آموز از پروانۂ / در شرر تعمیرِ کن کاشانۂ

طرحِ عشق انداز اندر جانِ خویش / تازہ کن با مصطفیٰ پیمانِ خویش

خاطرم از صحبتِ ترسا گرفت / تا نقابِ روئے تو بالا گرفت

ہم نوا از جلوۂ اغیار گفت / داستانِ گیسو و رخسار گفت

بر درِ ساقی جبیں فرسود او / قصۂ مغ زادگاں پیمود او

من شہیدِ تیغِ ابروئے توام / خاکم و آسودۂ کوئے توام

از ستایش گستری بالاترم
پیشِ هر دیوان فرو ناید سرم

از سخن آئینه سازم کرده اند
وز سکندر بی‌نیازم کرده اند

بارِ احسان برنتابد گردنم
در گلستان غنچه گردد دامنم

سخت کوشم مثلِ خنجر در جهاں
آبِ خود می‌گیرم از سنگِ گراں

گرچه بحرم موجِ من بیتاب نیست
بر کفِ من کاسهٔ گرداب نیست

پردهٔ رنگم شمیمی نیستم
صیدِ هر موجِ نسیمی نیستم

در شرار آبادِ هستی اخگرم
خلعتی بخشد مرا خاکسترم

بر درت جانم نیاز آورده است
هدیهٔ سوز و گداز آورده است

ز آسمانِ آبگوں یم می چکد
برگلِ صبحم چو شبنم می چکد

من ز جو باریکتر می سازمش
تا به صحنِ گلشنت اندازمش

زانکه تو محبوبِ یارِ ماستی
همچو دل اندر کنارِ ماستی

عشق تا طرحِ فغاں در سینه ریخت
آتشِ او از دلم آئینه ریخت

مثلِ گل از هم شگافم سینه را
پیشِ تو آویزم ایں آئینه را

تا نگاہے افگنی بر روئے خویش
می شوی زنجیریِ گیسوئے خویش

باز خوانم قصهٔ پارینه ات
تازه سازم زخمہائے سینه ات

از پئے قوم ز خود نامحرمے / خواستم از حق حیاتِ محکمے

در سکوتِ نیم شب نالان بُدم / عالم اندر خواب و من گریان بُدم

جانم از صبر و سکون محروم بود / وردِ من یا حیّ و یا قیّوم بود

آرزوئے داشتم خون کردمش / تا ز راهِ دیده بیرون کردمش

سوختن چون لاله پیهم تا کجا / از سحر دریوزهٔ شبنم تا کجا

اشکِ خود بر خویش میریزم چو شمع / با شبِ یلدا در آویزم چو شمع

جلوه را افزودم و خود کاستم / دیگران را محفلے آراستم

یک نفس فرصت ز سوزِ سینه نیست / هفته‌ام شرمندهٔ آدینه نیست

جانم اندر پیکرِ فرسودهٔ — جلوهٔ آہے است گرد آلودهٔ

چوں مرا صبحِ ازل حق آفرید — ناله در ابریشمِ عُودم تپید

نالهٔ افشاگرِ اسرارِ عشق — خونبہائے حسرتِ گفتارِ عشق

فطرتِ آتش دہد خاشاک را — شوخیِ پروانه بخشد خاک را

عشق را داغے مثالِ لاله بس — در گریبانش گلِ یک ناله بس

من ہمیں یک گل بدستارت زنم — محشرے بر خوابِ سرشارت زنم

تا ز خاکت لاله زارے بر دمد
نغمہ ہائے خفتہ سربروں زند

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

تمہید

در معنیِ ربطِ فرد و ملّت

فرد را ربطِ جماعت رحمت است	جوہرِ او را کمال از ملّت است
تا توانی با جماعت یار باش	رونقِ ہنگامۂ احرار باش

حرزِ جاں کن گفتهٔ خیر البشر — هست شیطاں از جماعت دور تر

فرد و قوم آئینهٔ یک دیگر اند — هم خیال و هم نشین و همسر اند

فرد می گیرد ز ملت احترام — ملت از افراد می یابد نظام

فرد تا اندر جماعت گم شود — قطرهٔ وسعت طلب قلزم شود

مایه دارِ سیرتِ دیرینهٔ او — رفته و آینده را آئینهٔ او

وصلِ استقبال و ماضی ذاتِ او — چوں ابد لا انتها اوقاتِ او

در دلش ذوقِ نمو از ملت است — احتسابِ کارِ او از ملت است

پیکرش از قوم و هم جانش ز قوم — ظاهرش از قوم و پنهانش ز قوم

در زبانِ قوم گویا می شود / بر رهِ اسلاف پویا می شود

پخته تر از گرمیِ صحبت شود / تا بمعنی فردِ ملّت شود

وحدتِ او مستقیم از کثرت است / کثرت اندر وحدتِ او وحدت است

لفظ چون از بیتِ خود بیرون نشست / گوهرِ مضمون بجیبِ خود شکست

برگِ سبزی کز نهالِ خویش ریخت / از بهاران تارِ اُمیدش گسیخت

هر که آب از زمزمِ ملّت نخورد / شعله هائے نغمه در عودش فسرد

فردِ تنها از مقاصد غافل است / قوتش آشفتگی را مائل است

قوم با ضبط آشنا گرداندش / نرم رَو مثلِ صبا گرداندش

پا بہ گِل مانندِ شمشادش کند ‏ ‏ ‏ دست و پا بندد کہ آزادش کند

چون اسیرِ حلقۂ آئین شود
آہوئے رم خوائے او مشکیں شود

تو خودی از بیخودی نشناختی ‏ ‏ ‏ خویش را اندر گماں انداختی

جوہرِ نوریست اندر خاکِ تو ‏ ‏ ‏ یک شعاعش جلوۂ ادراکِ تو

عیشت از عیشش غمِ تو از غمش ‏ ‏ ‏ زندۂ از انقلابِ ہر دمش

واحدست و برنمی تابد دوئی ‏ ‏ ‏ من ز تابِ او من استم تو توئی

خویش دار و خویش باز و خویش ساز ‏ ‏ ‏ نازہا می پرورد اندر نیاز

آتشے از سوزِ او گردد بلند — این شرر بر شعله اندازد کمند

فطرتش آزاد و هم زنجیری است — جزوِ او را قوتِ کل گیری است

خوگر پیکار پیهم دیدمش — هم خودی هم زندگی نامیدمش

چون ز خلوت خویش را بیرون کشد — پائے در هنگامهٔ جلوت نهد

نقش گیر اندر دلش "او" می شود — "من" ز هم می ریزد و "تو" می شود

جبر قطعِ اختیارش می کند — از محبت مایه دارش می کند

ناز تا ناز است کم خیزد نیاز — نازها سازد بهم خیزد نیاز

در جماعت خود شکن گردد خودی — تا ز گلبرگے چمن گردد خودی

"نکته ها چوں تیغِ پولاد است تیز
گر نمی فهمی ز پیشِ ما گریز"

در معنی این که ملت از اختلاطِ افراد پیدا می شود و تکمیلِ تربیتِ او از نبوت است

از چه و بر بسته بطِ مرزم است
رشتهٔ این داستان سر در گم است

در جماعت فرد را بینیم ما
از چمن او را چو گل چینیم ما

فطرتش وا رفتهٔ یکتائی است
حفظِ او از انجمن آرائی است

سوزش در شاهراهِ زندگی — آتشِ آوردگاهِ زندگی

مردمان خوگر بیک دیگر شوند — سفته در یک رشته چون گوهر شوند

در نبردِ زندگی یارِ هم اند — مثلِ همکارانِ گرفتارِ هم اند

محفلِ انجم ز جذبِ باهم است — هستیِ کوکب ز کوکب محکم است

خیمه گاهِ کاروان کوه و جبل — مرغزار و دامنِ صحرا و تل

سستِ بیجا تار و پودِ کارِ او — ناکشوده غنچهٔ پندارِ او

سازِ برق آهنگِ او ناساخته — نغمه اش در پرده ناپرداخته

گوشمالِ جستجو ناخورده — زخمه هائے آرزو ناخورده

آوردگاه — جنگ

تا بساماں محفلِ نوزادہ اش / می تواں با ہیچہ چیدن بادہ اش

نو دمیدہ سبزۂ خاکش ہنوز / سرخ خوں اندر رگِ تاکش ہنوز

منزلِ دیو و پری اندیشہ اش / از گمانِ خود رمیدن پیشہ اش

تنگ میدانِ ہستی خاکش ہنوز / فکرِ او زیرِ لبِ باہش ہنوز

بیمِ جاں سرمایۂ آب و گِلش / ہم ز بادِ تند می لرزد دِلش

جانِ او از سخت کوشی رم زند / غنچہ در دامانِ فطرت کم زند

ہر چہ از خود می دمد بردارِش / ہر چہ از بالا فتد بردارِش

تا خدا صاحبدلے پیدا کند / کز فغانے نغمۂ انشا کند

سازِ پردازے کہ از آوازۂ — خاک را بخشد حیاتِ تازۂ

ذرۂ بے مایہ ضو گیر ازو — ہر متاعے ارجِ نو گیر ازو

زندہ از یک دم و صد پیکر کند — محفلے رنگیں ز یک ساغر کند

دیدۂ او می کُشد لب جاں دمد — تا دوئی میرد یکی پیدا شود

رشتہ اش کو بر فلک دارد سرے — پارہائے زندگی را ہمگرے

گلستاں در دشت و در پیدا کند — تازہ اندازِ نظر پیدا کند

از تفِ او ملتے مثلِ سپند — بر جہد شور افگن و ہنگامہ بند

یک شرر می افگند اندر دلش — شعلۂ درگیر می گردد گلش

لہ آوازہ - مطلق موسیقی - وہ فرد جو دو مقام سے ترکیب پاتے - یعنی دین و دنیا کی طرف -

نقش پایش خاک را بینا کند	ذره را چشمک زنِ سینا کند
عقل عریان را دهد پیرایهٔ	بخشد این بی‌مایه را سرمایهٔ
دامنِ خود می زند بر اخگرش	هر چه غش باشد باید از زرش
بندها از پا کشاید بنده را	از خداوندان رباید بنده را
گویدش تو بندهٔ دیگر نهٔ	زین بتانِ بی‌زبان کمتر نهٔ
تا بسوئے یک مدعایش می کشد	حلقهٔ آئین بپایش می کشد

نکتهٔ توحید باز آموزدش
رسم و آئینِ نیاز آموزدش

ارکانِ اساسی ملّۂِ اسلامیّہ

رُکنِ اوّل

توحید

در جہانِ کیف و کم گردید عقل
پے بہ منزل برد از توحید عقل

ورنہ این بیچارہ را منزل کجاست
کشتیٔ ادراک را ساحل کجاست

اہلِ حق را رمزِ توحید ازبر است ۵ در آتی الرحمٰن عبداً مضمر است

تا ز اسرارِ تو بنماید ترا امتحانش از عمل باید ترا

دیں ازو حکمت ازو آئیں ازو زور ازو قوت ازو تمکیں ازو

عالماں را جلوہ اش حیرت دہد عاشقاں را بر عمل قدرت دہد

پست اندر سایہ اش گردد بلند خاک چوں اکسیر گردد ارجمند

قدرتِ او برگزیند بندہ را نوعِ دیگر آفریند بندہ را

در رہِ حق تیز تر گردد تگش گرم تر از برق خوں اندر رگش

---

۵ اِن کُلُّ مَن فِی السَّمٰوٰتِ وَالاَرضِ اِلَّا اٰتِی الرَّحمٰنِ عَبدًا ۱۶ سورۂ مریم

بیم و شک میرد عمل گیرد حیات | چشم می‌بیند ضمیرِ کائنات

چون مقامِ عبده محکم شود
کاسهٔ دریوزه جامِ جم شود

ملتِ بیضا تن و جاں لا اله | سازِ ما را پرده گرداں لا اله

لا اله سرمایهٔ اسرارِ ما | پرده بند از شعلهٔ افکارِ ما

حرفش از لب چوں بدل آید همی | زندگی را قوت افزاید همی

نقش اگر در سنگ گیرد دل شود | دل گر از یادش نسوزد گل شود

چوں دل از سوزِ غمش افروختیم | خرمنِ امکاں ز آهے سوختیم

آبِ دلها در میانِ سینه ها — سوزِ او بگداخت این آئینه ها

شعله اش چون لاله در رگهائے ما — نیست غیر از داغِ او کالائے ما

اسود از توحید احمر می شود — خویشِ فاروقؓ و ابوذرؓ می شود

دل مقامِ خویشی و بیگانگی است — شوق را مستی ز ہم پیمانگی است

ملت از یکرنگیِ دلہاستی — روشن از یک جلوہ این سیناستی

قوم را اندیشہا باید یکے — در ضمیرش مدعا باید یکے

جذبہ باید در سرشتِ او یکے — ہم عیارِ خوب و زشتِ او یکے

گر نباشد سوزِ حق در سازِ فکر — نیست ممکن اینچنین اندازِ فکر

ما مسلمانیم و اولادِ خلیل ؑ — از ابیکم ۵ گیر اگر خواہی دلیل

با وطن وابستہ تقدیرِ امم — بر نسب بنیادِ تعمیرِ امم

اصلِ ملّت در وطن دیدن کہ چہ — باد و آب و گِل پرستیدن کہ چہ

بر نسب نازان شدن نادانی است — حکمِ او اندر تن و تن فانی است

ملّتِ ما را اساسِ دیگر است — این اساس اندر دلِ ما مضمر است

حاضریم و دل بغائب بستہ ایم — پس ز بندِ این و آن وارستہ ایم

رشتۂ این قوم مثلِ انجم است — چون نگہ ہم از نگاہِ ما گم است

۵ مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرَاهِيمَ (آیہ شریفہ)

تیرِ خوش پیکانِ یک کیشیم ما — یک نما یک بیں یک اندیشیم ما

مدعائے ما مآلِ ما یکیست — طرز و اندازِ خیالِ ما یکیست

ما ز نعمتہائے او اخوان شدیم

یکزبان و یکدل و یکجان شدیم

در معنیٔ این که یاس و حزن و خوف اُمّ الخبائث است و قاطعِ حیات و توحید ازالهٔ این امراضِ خبیثه می کند

مرگ را سامان ز قطعِ آرزوست — زندگانی محکم از لاتقنطواست [1]

تا اُمید از آرزوی پیهم است — نا اُمیدی زندگانی را سم است

نا اُمیدی همچو گور افشاردت — گرچه الوندی ز پا می آوردت

ناتوانی بندهٔ احسانِ او — نامرادی بستهٔ دامانِ او

[1] لَاتَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ (آیهٔ شریفه)

زندگی را یاس خواب آور بود — این دلیلِ سستیِ عنصر بود

چشمِ جاں را سرمہ‌اش اعمیٰ کند — روزِ روشن را شبِ یلدا کند

از دمش میرد قوائے زندگی — خشک گردد چشمہائے زندگی

خفتہ با غم در تہِ یک چادر است — غم رگِ جاں را مثالِ نشتر است

اے کہ در زندانِ غم باشی اسیر [۱] — از نبیؐ تعلیمِ لَا تَحْزَنْ بگیر

ایں سبق صدیقؓ را صدیقؓ کرد — سرخوش از پیمانۂ تحقیق کرد

از رضا مسلم مثالِ کوکب است — در رہِ ہستی تبسم بر لب است

[۱] لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰہَ مَعَنَا + (آیہ شریفہ)

گر خدا داری ز غم آزاد شو
از خیالِ بیش و کم آزاد شو

قوتِ ایمان حیات افزایدت
وردِ لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ بایدت [۱]

چون کلیمی سوئے فرعونی رود
قلبِ خویش از لَاتَخَفْ محکم کند [۲]

بیمِ غیر اللہ عمل را دشمن است
کاروانِ زندگی را رہزن است

عزمِ محکم ممکنات اندیش ازو
ہمتِ عالی تأمل کیش ازو

تخمِ او چون در گِلت خود را نشاند
زندگی از خود نمائی باز ماند

۱ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ٥ (قرآن شریف)
۲ يٰمُوْسٰى لَا تَخَفْ اِنِّيْ لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُوْنَ (//)

[illegible]

فطرتِ او تنگ تاب و سازگار — با دلِ لرزان و دستِ رعشه دار

خوردہ از پا طاقتِ رفتار را — می رباید از دماغ افکار را

دشمنت ترسان اگر بیند ترا — از خیابانت چو گل چیند ترا

ضربِ تیغِ او قوی تر می فتد — هم نگاهش مثلِ خنجر می فتد

بیم چون بندست اندر پائے ما — ورنه صد سیل است در دریائے ما

بر نمی آید اگر آهنگِ تو — نرم از بیم است تارِ چنگِ تو

گوش تا بشنید که گردد نغمه خیز — بر فلک از ناله آرد رستخیز

بیم جاسوسے است از اقلیمِ مرگ — اندرونش تیره مثلِ میمِ مرگ

چشمِ او برہم زنِ کارِ حیات ۔۔۔ گوشِ او بزگیرِ[۱] اخبارِ حیات

ہر شرِ پنہاں کہ اندر قلبِ تست ۔۔۔ اصلِ او بیم است اگر بینی درست

لابہ[۲] مکّاری و کین و دروغ ۔۔۔ این ہمہ از خوف میگیرد فروغ

پردۂ زور و ریا پیراہنش ۔۔۔ فتنہ را آغوشِ مادر دامنش

زانکہ از ہمت نباشد استوار ۔۔۔ می شود خوشنود با ناسازگار

ہر کہ رمزِ مصطفیٰ فہمیدہ است
شرک را در خوفِ مضمر دیدہ است

۱ بزگیر۔ چور ۲ لابہ۔ خوشامد

سرِّ حق تیر از لبِ سوفار گفت
تیغ را در گرمیِ پیکار گفت

اے پریہا جوہر اندر قافِ تو
ذوالفقارِ حیدرؓ از اسلافِ تو

قوتِ بازوئے خالدؓ دیدۂ
شام را بر سر شفق پاشیدۂ

آتشِ قہرِ خدا سرمایہ‌ات
جنت الفردوس زیرِ سایہ‌ات

در ہوایم یا میانِ ترکشم
ہر کجا باشم سراپا آتشم

از کمان آیم چو سوئے سینۂ من
نیک می بینم بہ توئے سینۂ من

گر نباشد در میان قلبِ سلیم
فارغ از اندیشہائے یاس و بیم

چاک چاک از نوکِ خود گردانمش
نیمہ از موجِ خون پوشانمش

در صفائے او ز قلبِ مومن است — ظاہرش روشن ز نورِ باطن است

از تف و آبِ گدازِ جانِ من
ہم چو شبنم می چکد پیکانِ من

حکایت شیر و شہنشاہِ عالمگیر رحمۃ اللہ علیہ

شاہِ عالمگیرِ گردوں آستاں — اعتبارِ دودمانِ گورگاں

پایۂ اسلامیاں برتر ازو — احترامِ شرعِ پیغمبر ازو

درمیانِ کارزارِ کفر و دیں — ترکشِ ما را خدنگِ آخریں

تخمِ الحادی که اکبر پرورید
باز اندر فطرتِ دارا دمید

شمعِ دل در سینه‌ها روشن نبود
ملتِ ما از فساد ایمن نبود

حق گزید از هند عالمگیر را
آں فقیرِ صاحبِ شمشیر را

از پئے احیائے دیں مامور کرد
بهرِ تجدیدِ یقیں مامور کرد

برقِ تیغش خرمنِ الحاد سوخت
شمعِ دیں در محفلِ ما برفروخت

کور ذوقاں داستانها ساختند
وسعتِ ادراکِ او نشناختند

جانم از مظلومیِ او می‌تپد
اشکِ خوں از دیدهٔ دل می‌چکد

شعلهٔ توحید را پروانه بود
چوں براهیم اندریں بتخانه بود

در صفتِ شاہنشہاں یکتاستے
فقرِ او از ترکشِ سد پاستے

روزے آں زینۂ تاج و سریر
آں سپہدارِ شہنشاہ و فقیر

صبحگاہاں شد بسیرِ بیشۂ
با پرستارِ وفا اندیشۂ

سرخوش از کیفیتِ بادِ سحر
طائراں تسبیح خواں بر ہر شجر

شاہِ مرزا آگاہ شد محوِ نماز
خیمہ زد در حقیقت از مجاز

نعرۂ زد شیرے از دامانِ دشت
دشت و در از ہیبتش لرزندہ گشت

بوئے انساں دادش از انساں خبر
پنجہ عالمگیر را زد بر کمر

دستِ شہ نادیدہ خنجر بر کشید
شرزہ شیرے را شکم از ہم درید

دل بخود راہے نداد اندیشہ را
شیرِ قالیں کرد شیرِ بیشہ را

باز سوئے حق رسید آں ناصبور
بود معراجش نمازِ با حضور

اینچنیں دل خودنما و خود شکن
دارد اندر سینۂ مومن وطن

بندۂ حق پیشِ مولیٰ لاستے
پیشِ باطل از نعم برجاستے

تو ہم اے ناداں دلے آور بدست
شاہدے را محملے آور بدست

خویش را در باز و خود را باز گیر
دام گستر از نیاز و ناز گیر

عشق را آتش زنِ اندیشہ کن
روبۂ حق باش و شیری پیشہ کن

خوفِ حق عنوانِ ایمان است و بس
خوفِ غیر از شرکِ پنہان است و بس

رکنِ دوم

رسالت

تارکِ آفِل براہیمِ خلیلؑ ؎۱ انبیا را نقشِ پائے او دلیل

؎۱ آفل غروب ہونے الا زوال پذیر۔ تلمیح ہے آیۂ شریفہ لَآ اُحِبُّ الْاٰفِلِیْنَ کی طرف

آں خدائے لم یزل را آیتے	۱ه	داشت در دل آرزوئے ملتے
جوئے اشک از چشم ابراہیم چکید	۲ه	تا پیام طھرا بیتی شنید
بہر ما ویرانۂ آباد کرد	۳ه	طائفاں را خانۂ بنیاد کرد
تا نہال تب علینا غنچہ بست	۴ه	صورت کار بہار ما نشست
حق تعالیٰ پیکر ما آفرید		وز رسالت در تن ما جاں دمید
حرف بے صوت اندریں عالم بدیم		از رسالت مصرع موزوں شدیم

له رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ +

۲ه وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ۵

۳ه رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ

۴ه وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۵

از رسالت در جهان تکوین ما — از رسالت دین ما آئین ما

از رسالت صد هزار ما یک است — جزو ما از جزو ما لاینفک است

آنکه شان اوست یهدی من یرید — از رسالت حلقه گرد ما کشید

حلقهٔ ملت محیط افزاستی — مرکز او وادی بطحاستی

ما ز حکم نسبت او ملتیم — اهل عالم را پیام رحمتیم

از میان بحر او خیزیم ما — مثل موج از هم نمی‌ریزیم ما

امتش در حرز دیوار حرم — نعره زن مانند شیران در اجم[۱]

۱ـ احل امته فی حرز ملته ـ کاللیث حل مع الاشبال فی اجم ـ
(قصیدهٔ بردہ)

معنیِ حرفم کنی تحقیق اگر — بنگری با دیدۂ صدیقؓ اگر
قوتِ قلب و جگر گردد نبیؐ — از خدا محبوب تر گردد نبیؐ
قلبِ مومن را کتابش قوت است — حکمتش حبل الوریدِ ملت است
دامنش از دست دادن مردن است — چون گل از بادِ خزان افسردن است
زندگیِ قوم از دمِ او یافت است — این سحر از آفتابش تافت است
فرد از حق ملت از وی زنده است — از شعاعِ مهرِ او تابنده است
از رسالت ہم نوا گشتیم ما — ہم نفس ہم مدّعا گشتیم ما
کثرتِ ہم مدّعا وحدت شود — پختہ چون وحدت شود ملت شود

زندہ ہر کثرت ز بندِ وحدت است | وحدتِ مسلم ز دینِ فطرت است
دینِ فطرت از نبیؐ آموختیم | در رہِ حق مشعلے افروختیم
این گہر از بحرِ بے پایانِ اوست | ما کہ یکجانیم از احسانِ اوست
تا نہ این وحدت ز دستِ ما رود | ہستیِ ما با ابد ہمدم شود
پس خدا بر ما شریعت ختم کرد | بر رسولِ ما رسالت ختم کرد
رونق از ما محفلِ ایام را | او رسل را ختم و ما اقوام را
خدمتِ ساقی گری با ما گذاشت | داد ما را آخرین جامے کہ داشت
لا نبی بعدی ز احسانِ خداست | پردۂ ناموسِ دینِ مصطفیٰ است

قوم را سرمایهٔ قوّت ازو | حفظِ سرِّ وحدتِ ملّت ازو

حق تعالیٰ نقشِ هر دعویٰ شکست | تا ابد اسلام را شیرازه بست

مسلم از مینائے حق صهبا کشد

نعرهٔ لا قوم بعدی می زند

امّتے از ماسوا بیگانهٔ | بر چراغِ مصطفیٰ پروانهٔ

امّتے از گرمیِ حق سینه تاب | ذرّه اش شمعِ حریمِ آفتاب

کائنات از کیفِ او رنگین شده | کعبه ها بت خانه هائے چین شده

مرسلان و انبیا آبائے او | اکرمِ او نزدِ حق اتقای او

اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰکُمْ (قرآن شریف)

کلُّ مؤمنٍ اخوۃٌ اندر دلش — حریت سرمایۂ آب و گلش

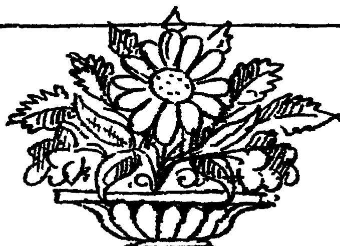
ناشکیبِ امتیازات آمدہ — در نہادِ او مساوات آمدہ

ہمچو سرو آزاد فرزندانِ او — پختہ از قالوا بلیٰ پیمانِ او

سجدۂ حق گل بسیمایش زدہ

ماہ و انجم بوسہ بر پایش زدہ

ـلہ اَلَستُ بِرَبِّکُم قَالُوا بَلیٰ ✦ (آیہ شریفہ)

حکایت بو عبید و جابان در معنی اخوّتِ اسلامیہ

شد اسیرِ مسلمی اندر نبرد
قائدی از قائدانِ یزدجرد

گبر باران دیده و عیّار بود
حیله جوی و پرفن و مکّار بود

از مقامِ خود خبردارش نه کرد
هم ز نامِ خود خبردارش نه کرد

گفت میخواهم که جان بخشی مرا
چون مسلمانان امان بخشی مرا

کرد مسلم تیغ را اندر نیام
گفت خونت ریختن بر من حرام

چون درفشِ کاویانی چاک شد
آتشِ اولادِ ساسان خاک شد

۱۔ قائد۔ سپہ سالار ۲۔ یزدجرد۔ نام شہنشاہ ایران ۔ ۳۔ درفش کاویانی۔ ایرانی علم کا نام

آشکارا شد که جابان است او ۔ میرِ سربازانِ ایران است او

قتلِ او از میرِ عسکر خواستند ۔ از فریبِ او سخن آراستند

بوعبید آن سیدِ فوجِ حجاز ۔ در غنا عیش ز لشکرِ بے نیاز

گفت اے یاراں مسلمانیم ما ۔ تارِ چنگیم و یک آہنگیم ما

نغمۂ عثمانؓ نوائے بوذرؓ است ۔ گرچہ از حلقِ بلالؓ و قنبرؓ است

ہر یکے از ما امینِ ملت است ۔ صلح و کینش صلح و کینِ ملت است

ملت ار گردد اساسِ جابنِ فرد ۔ عہدِ ملت می شود پیمانِ فرد

گرچہ جابان دشمنِ ما بودہ است ۔ مسلمے او را امان بخشودہ است

خونِ او وائے معشرِ خیرالانام
بردمِ تیغِ مسلمانان حرام

حکایت سلطان مراد و معمار در معنی مساوات اسلامیہ

بود معمارے ز اقلیم خجند
در فنِ تعمیر نامِ او بلند
ساخت آں صنعت گر فرہاد زاد
مسجدے از حکمِ سلطانِ مراد
خوش نیامد شاہ را تعمیرِ او
خشمگیں گردید از تقصیرِ او
آتشِ سوزندہ از چشمش چکید
دستِ آں بیچارہ از خنجر برید

جوئے خون از ساعدِ معمار رفت
پیشِ قاضی ناتوان و زار رفت

آن هنرمندی که دستش سنگ سفت
داستانِ جورِ سلطان باز گفت

گفت ای پیغامِ حق گفتارِ تو
حفظِ آئینِ محمد کارِ تو

سفته گوش از سطوتِ شاهان نیم
قطع کن از روئے قرآن دعویم

قاضیِ عادل بدندان خسته لب
کرد شه را در حضورِ خود طلب

رنگِ شه از هیبتِ قرآن پرید
پیشِ قاضی چون خطاکاران رسید

از خجالت دیده بر پا دوخته
عارضِ او لاله‌ها اندوخته

یک طرف فریادیِ دعوی‌گرے
یک طرف شاهنشهِ گردون فرے

گفت شه از کردهٔ خجلت بُرده ام — اعتراف از جرمِ خود آورده ام

گفت قاضی فی القصاص آمد حیوٰة — ۵۱ — زندگی گیرد ازیں قانون ثبات

عبدِ مسلم کمتر از احرار نیست — خونِ شه رنگیں تر از معمار نیست

چوں مراد ایں آیهٔ محکم شنید — دستِ خویش از آستیں بیروں کشید

مدعی را تابِ خاموشی نماند — آیهٔ بالعدلِ والاحسان خواند [۵۲]

گفت از بهرِ خدا بخشیدمش — از برائے مصطفیٰ ص بخشیدمش

یافت موری بر سلیمانی ظفر — سطوتِ آئینِ پیغمبر ص نگر

---

۵۱ وَلَکُمْ فِی الْقِصَاصِ حَیٰوۃٌ یٰاُولِی الْاَلْبَابِ (آیہ شریفہ)

۵۲ اِنَّ اللّٰهَ یَاْمُرُکُمْ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ (آیہ شریفہ)

پیشِ قرآن بنده و مولا یکی است
بوریا و مسندِ دیبا یکی است

در معنیٔ حریتِ اسلامیه و سرِّ حادثهٔ کربلا

هر که پیمان با هوالموجود بست
گردنش از بندِ هر معبود رست

مومن از عشق است و عشق از مومن است
عشق را ناممکنِ ما ممکن است

عقل سفاک است و او سفاک تر
پاک تر چالاک تر بیباک تر

عقل در پیچاکِ اسباب و علل
عشق چوگان بازِ میدانِ عمل

عشق صید از زور بازو افگند — عقل مکار است و دامی می نهد

عقل را سرمایه از بیم و شک است — عشق را عزم و یقین لاینفک است

آن کند تعمیر تا ویران کند — این کند ویران که آبادان کند

عقل چون باد است ارزان در جهان — عشق کمیاب و بهای او گران

عقل محکم از اساس چون و چند — عشق عریان از لباس چون و چند

عقل میگوید که خود را پیش کن — عشق گوید امتحان خویش کن

عقل با غیر آشنا از اکتساب — عشق از فضل است و با خود در حساب

عقل گوید شاد شو آباد شو — عشق گوید بنده شو آزاد شو

عشق را آرام جان حریت است — ناقه اش را ساربان حریت است

آن شنیدستی که هنگام نبرد — عشق با عقل هوس پرور چه کرد

آن امام عاشقان پور بتولؓ — سرو آزادے ز بستان رسولؐ

الله الله بائے بسم الله پدر — معنی ذبح عظیم[۱] آمد پسر

بهر آن شهزادهٔ خیر الملل — دوش ختم المرسلین نعم الجمل[۲]

سرخ رو عشق غیور از خون او — شوخی این مصرع از مضمون او

درمیان امت آن کیوان جناب — همچو حرف قُل هُوَ الله در کتاب

---

۱ وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيْمٍ (آیہ شریفہ)

۲ نعم الجمل جملکما ونعم العدلان انتما (حدیث)

موسیٰ و فرعون و شبیرؓ و یزید ... این دو قوت از حیات آید پدید

زندہ حق از قوتِ شبیری است ... باطل آخر داغِ حسرت میری است

چون خلافت رشتہ از قرآں گسیخت ... حریت را زہر اندر کام ریخت

خاست آں سر جلوۂ خیر الامم ... چوں سحابِ قبلہ باراں در قدم

بر زمینِ کربلا بارید و رفت ... لالہ در ویرانہ ہا کارید و رفت

تا قیامت قطعِ استبداد کرد ... موجِ خونِ او چمن ایجاد کرد

بہرِ حق در خاک و خوں غلطیدہ است ... پس بنائے لا الہ گردیدہ است [1]

---

[1] "حقا کہ بنائے لا الہ ہست حسینؓ" (خواجہ معین الدین چشتی رحمۃ اللہ علیہ)

مدعایش سلطنت بودے اگر
خود نکردے با چنیں ساماں سفر

دشمناں چوں ریگِ صحرا لاتعد [۱]
دوستانِ او (۷۲) بہ یزداں ہم عدد

سرِّ ابراہیمؑ و اسمٰعیلؑ بود
یعنی آں اجمال را تفصیل بود

عزمِ او چوں کوہساراں استوار
پایدار و تند سیر و کامگار

تیغ بہرِ عزتِ دین است و بس
مقصدِ او حفظِ آئین است و بس

ما سوی اللہ را مسلماں بندہ نیست
پیشِ فرعونے سرش افگندہ نیست

خونِ او تفسیرِ ایں اسرار کرد
ملتِ خوابیدہ را بیدار کرد

---

[۱] لاتعد۔ بے شمار۔

تیغِ لا چون از میان بیرون کشید — از رگِ اربابِ باطل خون کشید

نقشِ اِلّا اللہ بر صحرا نوشت — سطرِ عنوانِ نجاتِ ما نوشت

رمزِ قرآن از حسینؑ آموختیم — ز آتشِ او شعلہ ہا اندوختیم

شوکتِ شام و فرِ بغداد رفت — سطوتِ غرناطہ ہم از یاد رفت

تارِ ما از زخمہ اش لرزان ہنوز — تازہ از تکبیرِ او ایمان ہنوز

اے صبا اے پیکِ دور افتادگان
اشکِ ما بر خاکِ پاکِ او رسان

در معنی این کہ چون ملت محمدیہ موسس بر توحید و رسالت است پس نہایت مکانی ندارد

جوہر ما با مقامی بستہ نیست
بادۂ تندش بجامی بستہ نیست

ہندی و چینی سفال جام ماست
رومی و شامی گل اندام ماست

قلب ما از ہند و روم و شام نیست
مرز و بوم او بجز اسلام نیست

عقدۂ قومیت مسلم کشود
از وطن آقائے ما ہجرت نمود

حکمتش یک ملت گیتی نورد
بر اساس کلمۂ تعمیر کرد

تا ز بخشش‌های آن سلطان دین / مسجد ما شد همه روی زمین

آنکه در قرآن خدا او را ستود [1] / آنکه حفظ جان او موعود بود

دشمنان بی دست و پا از هیبتش / لرزه بر تن از شکوه فطرتش

پس چرا از مسکن آبا گریخت؟ / تو گمان داری که از اعدا گریخت؟

قصه گویان حق ز ما پوشیده اند / معنی هجرت غلط فهمیده اند

هجرت آئین حیات مسلم است / این ز اسباب ثبات مسلم است

معنی او از تنک آبی رم است / ترک شبنم بهر تسخیر یم است

[1] وَاللّٰهُ یَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ (آیهٔ شریفه)

بگذر از گل گلستان مقصود تست ‏— این زیان پیرایهٔ بندِ سود تست

مهر را آزاده رفتن آبروست ‏— عرصهٔ آفاق زیر پای اوست

همچو جو سرمایه از باران مخواه ‏— بیکران شو در جهان پایان مخواه

بود بحرِ تلخ رو یک ساده دشت ‏— ساحلی و زید از شرم آب گشت

بایدت آهنگِ تسخیرِ همه ‏— تا تو می باشی فراگیرِ همه

صورتِ ماهی به بحر آباد شو ‏— یعنی از قیدِ مقام آزاد شو

هرکه از قیدِ جهات آزاد شد ‏— چون فلک در شش جهت آباد شد

بوی گل از ترکِ گل جولانگر است ‏— در فراخای چمن خود گستر است

اے کہ یک جا در چمن اندوختی
مثلِ بلبل با گلے در ساختی

چون صبا بارِ قبول از دوش گیر
گلشن اندر حلقۂ آغوش گیر

از فریبِ عصرِ نو ہشیار باش
رہ فتد اے رہرو ہشیار باش

آن چنان قطعِ اخوت کردہ اند
بر وطن تعمیرِ ملت کردہ اند

تا وطن را شمعِ محفل ساختند
نوعِ انسان را قبائل ساختند

جنتے جستند در بئس القرار [1]
تا احلوا قومهم دار البوار

[1] الم تر الی الذین بدلوا نعمت اللہ کفرا و احلوا قومهم دار البوار جہنم یصلونہا و بئس القرار (آیہ شریف)

این شجر جنت ز عالم برده است ۔ تلخی پیکار بار آورده است

مردمی اندر جہاں افسانہ شد ۔ آدمی از آدمی بیگانہ شد

روح از تن رفت و ہفت اندام ماند ۔ آدمیت گم شد و اقوام ماند

تا حکومت مسندِ مذہب گرفت ۔ این شجر در گلشنِ مغرب گرفت

قصۂ دینِ مسیحائی فسرد ۔ شعلۂ شمعِ کلیسائی فسرد

اسقف از بیطاقتی درماندہ ۔ مہرہا از کف برون افشاندہ

قومِ عیسیٰ بر کلیسا پا زدہ ۔ نقدِ آئینِ چلیپا وا زدہ

دہریت چون جامۂ مذہب درید ۔ مرسلے از حضرتِ شیطان رسید

ع ہفت اندام - اعضائے جسمانی

ع اسقف - پاپائے اعظم

آں فلارنساوئ باطل پرست ^لہ^ سرمۂ او دیدۂ مردم شکست

نسخۂ بہرِ شہنشاہاں نوشت در گِلِ ما دانۂ پیکار کشت

فطرتِ او سوئے ظلمت بردہ رخت حق ز تیغِ خامۂ او لخت لخت

بتگری مانندِ آزر پیشہ اش بست نقشِ تازۂ اندیشہ اش

مملکت را دینِ او معبود ساخت فکرِ او مذموم را محمود ساخت

بوسہ تا بر پائے ایں معبود زد نقدِ حق را بر عیارِ سود زد

باطل از تعلیمِ او بالیدہ است حیلہ اندازی فنے گردیدہ است

لہ فلارنساوی یعنی میکیاولی۔ کتاب الملوک کا مشہور مصنف جو فلارنس میں پیدا ہوا۔

طرح تدبیر یوں فرجام ریخت ◦ این خسک[1] در جادۂ ایام ریخت

شب بچشم اہلِ عالم چیدہ است
مصلحت تزویر را نامیدہ است

در معنیٔ این کہ ملتِ محمدیہ نہایتِ زمانی ہم ندارد
کہ دوام این ملتِ شریفہ موعود است

در بہاران جوشِ بلبل دیدۂ ◦ رستخیزِ غنچہ و گل دیدۂ

[1] خسک۔ کانٹے۔

چون عروسان غنچه ها آراسته — از زمین یک شهرِ انجم خاسته

سبزه از اشکِ سحر شوئیده — از سرودِ آب جو خوابیده

غنچه بر می دمد از شاخسار — گیردش بادِ نسیم اندر کنار

غنچه از دستِ گلچین خون شود — رختِ هستی از چمن بیرون کشد

است قمری آشیان بلبل پرید — قطرهٔ شبنم رسید و بو رمید

رخصتِ صد لالهٔ ناپایدار — کم نسازد رونقِ فصلِ بهار

از زیانِ گنجِ فراوانش همان — محفلِ گلهائے خندانش همان

فصلِ گل از نسترن باقی تر است — از گل و سرو و سمن باقی تر است

کانِ گوہر پرورے گوہر گرے | کم نگردد از شکستِ گوہرے

صبح از مشرق ز مغرب شام رفت | جامِ صد روز از خمِ ایام رفت

بادہ ہا خوردند و صہبا باقی است | دوشہا خوں گشت و فردا باقی است

ہمچناں از فردہائے پیسپر | ہست تقویمِ امم پایندہ تر

در سفر پایہ است و صحبت قایم است | فرد رہ گیر است و ملت قایم است

ذاتِ او دیگر صفاتش دیگر است | سنتِ مرگ و حیاتش دیگر است

فرد بر می خیزد از مشتِ گلے | قوم زاید از دلِ صاحبدلے

فرد پورِ شصت و ہفتاد است و بس | قوم را صد سال مثلِ یک نفس

زنده فرد از ارتباطِ جان و تن — زنده قوم از حفظِ ناموسِ کهن

مرگِ فرد از خشکیِ رودِ حیات — مرگِ قوم از ترکِ مقصودِ حیات

گرچه ملت هم بمیرد مثلِ فرد — ۵۱ — از اجل فرمان پذیرد مثلِ فرد

امتِ مسلم ز آیاتِ خداست — اصلش از هنگامهٔ قالوا بلیٰ است

از اجل این قوم بی‌پرواستی — ۵۲ — استوار از نحن نزّلناستی

ذکر قائم از قیامِ ذاکر است — از دوامِ او دوامِ ذاکر است

تا خدا ان یطفئوا فرموده است — ۵۳ — از فسردن این چراغ آسوده است

---

۵۱ وَلِکُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ (آیہ شریف) ۵۲ اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّکْرَ وَاِنَّا لَهٗ لَحٰفِظُوْنَ (آیہ شریف)

۵۳ یُرِیْدُوْنَ اَنْ یُّطْفِئُوْا نُوْرَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُوْرِهٖ وَلَوْ کَرِهَ الْکٰفِرُوْنَ (آیہ شریف)

امتے در حق پرستی کاملے ۔۔۔ امتے محبوبِ ہر صاحبدلے

حق برون آورد این تیغِ اصیل ۔۔۔ از نیامِ آرزوہائے خلیلؑ

تا صداقت زندہ گردد از دمش ۔۔۔ غیرِ حق سوزد ز برقِ پیہمش

ما کہ توحیدِ خدا را حجتیم ۔۔۔ حافظِ رمزِ کتاب و حکمتیم

آسمان با ما سرِ پیکار داشت ۔۔۔ در بغل یک فتنۂ تاتار داشت

بندہا از پا کشود آن فتنہ را ۔۔۔ بر سرِ ما آزمود آن فتنہ را

فتنۂ پامالِ راہش محشرے ۔۔۔ کشتۂ تیغِ نگاہش محشرے

خفتہ صد آشوب در آغوشِ او ۔۔۔ صبحِ امروزے نزاید دوشِ او

سطوتِ مسلم بخاک و خون تپید
دید بغداد آنچه روما هم ندید

تو مگر از چرخِ کج رفتار پرس
زان نو آئینِ کهن بنیاد پرس

آتشِ تاتاریان گلزارِ کیست؟
شعله‌هائے او گلِ دستارِ کیست؟

زانکه ما را فطرتِ ابراهیمی است
هم بہ مولیٰ نسبتِ ابراهیمی است

از تہِ آتش برانداز یم گُل
نارِ هر نمرود را سازیم گُل

شعله‌هائے انقلابِ روزگار
چوں بباغِ ما رسد گردد بهار

رومیاں را گرم بازاری نماند
آں جهانگیری جهانداری نماند

شیشۂ ساسانیاں در خوں نشست
رونقِ خمخانۂ یوناں شکست

مصر هم در امتحان ناکام ماند | استخوانِ او تهِ اهرام ماند
در جهان بانگِ اذان بود است و هست | ملتِ اسلامیان بود است و هست
عشق آئینِ حیاتِ عالم است | امتزاجِ سالماتِ عالم است
عشق از سوزِ دلِ ما زنده است | از شرارِ لا اله پاینده است

گرچه مثلِ غنچه دلگیریم ما
گلستان میریم اگر میریم ما

در معنیِ اینکه نظامِ ملت غیر از آئین صورت نه بندد و آئینِ ملتِ محمدیّه قرآن است

ملتی را رفت چون آئین ز دست
مثلِ خاک اجزای او از هم شکست

هستیِ مسلم ز آئین است و بس
باطنِ دینِ نبی این است و بس

برگِ گل شد چون ز آئین بسته شد
گل ز آئین بسته شد گلدسته شد

نغمه از ضبطِ صدا پیداستی
چون پریشان شد صدا غوغاستی

در گلوی ما نفس موجِ هواست
چون هوا پابندِ نی گردد نواست

تو همی دانی که آئین تو چیست؟ — زیر گردون سرِ تمکین تو چیست؟

آن کتابِ زنده قرآنِ حکیم — حکمتِ او لایزال است و قدیم

نسخهٔ اسرارِ تکوینِ حیات — بی ثبات از قوتش گیرد ثبات

حرفِ او را ریب نی تبدیل نی ۵۱ ۵۲ — آیه‌اش شرمندهٔ تأویل نی

پخته‌تر سودای خام از زورِ او — در فتد با سنگ جام از زورِ او

می‌برد پابند و آزاد آورد — صید بندان را بفریاد آورد

نوعِ انسان را پیامِ آخرین — حاملِ او رحمة للعالمین

---

۵۱ لا ریب فیه (آیه شریفه) ۵۲ لا تبدیل لکلمة الله (آیه شریفه)

عرج می گیرد از و نا ارجمند
بنده را از سجده سازد سربلند

رهزنان از حفظ او رهبر شدند
از کتابی صاحب دفتر شدند

دشت پیمایان ز تاب یک چراغ
صد تجلی از علوم اندر دماغ

آنکه دوشش کوه بارش بر نتافت
سطوت او زهره گردون شگافت

بنگر آن سرمایهٔ آمال ما
گنجد اندر سینهٔ اطفال ما

آن جگر تاب بیابان کم آب
چشم او احمر ز سوز آفتاب

خوشتر از آهوی رم جمازه اش
گرم چون آتش دم جمازه اش

---

۱ اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ .... الخ (آیہ شریفہ)
۲ جمازه — اونٹنی —

رخت خواب افگندہ در زیرِ نخیل — صبحدم بیدار از بانگِ رحیل

دشت سیر از بام و در ناآشنا — ہرزہ گرد و از حضر ناآشنا

تا دلش از گرمیِ قرآں تپید — موجِ بیتابش چو گوہر آرمید

خواند از آیاتِ مبین او سبق — بندہ آمد خواجہ رفت از پیشِ حق

از جہانبانی نوازد ساز او — مسندِ جم گشت پا انداز او

شہرہا از گردِ پایش ریختند — صد چمن از یک گُلش انگیختند

اے گرفتارِ رسوم ایمانِ تو — شیوہ ہائے کافری زندانِ تو

قطع کردی امرِ خود را در زُبُر — جادۂ پیمائی اِلیٰ شیءٍ نُکُر

قاطعۃً امراً حتّٰی تشہدون (قرآن) ۔ یوم یدع الداع الیٰ شیءٍ نکر (قرآن)

گر تو میخواهی مسلمان زیستن — نیست ممکن جز بقرآن زیستن

صوفیِ پشمینه پوشِ حال مست — از شرابِ نغمهٔ قوال مست

آتش از شعرِ عراقی در دلش — در نمی سازد بقرآن محفلش

از کلاه و بوریا تاج و سریر — فقرِ او از خانقاهان باج گیر

واعظِ دستان زنِ افسانه بند — معنیِ او پست و حرفِ او بلند

از خطیب و دیلمی[1] گفتارِ او — با ضعیف و شاذ و مرسل کارِ او

از تلاوت بر تو حق دارد کتاب
تو ازو کامے که میخواهی بیاب

[1] خطیب و دیلمی اسمائے محدثین * ضعیف و شاذ و مرسل - اقسام حدیث *

اجتہاد اندر زمانِ انحطاط — قوم را برہم ہمی پیچد بساط

ز اجتہادِ عالمانِ کم نظر — اقتدا بر رفتگاں محفوظ تر

عقلِ آبایت ہوس فرسودہ نیست — کارِ پاکاں از غرض آلودہ نیست

فکرِ شاں ریسد ہمے باریک تر — ورعِ شاں با مصطفیٰ نزدیک تر

عہدِ حاضر فتنہ ہا زیرِ سراست — طبعِ ناپروائے او آفت گر است

ذوقِ جعفرؓ کاوشِ رازیؒ نماند — آبروئے ملتِ تازی نماند

تنگ بر ما رہگذارِ دیں شداست — ہر لئیمے راز دارِ دیں شداست

اے کہ از اسرارِ دیں بیگانۂ — با یک آئیں ساز اگر فرزانۂ

نقش بر دل معنیِ توحید کن   چارۂ کارِ خود از تقلید کن

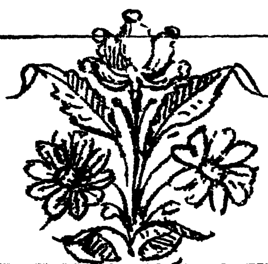
من شنیدستم ز نبّاضِ حیات   اختلافِ تُست مقراضِ حیات

از یک آئینی مسلمان زنده است   پیکرِ ملّت ز قرآن زنده است

ما همه خاک و دلِ آگاه اوست   اعتصامش کُن که حبل الله اوست

چوں گہر در رشتۂ او سُفته شو

ورنه مانندِ غبار آشُفته شو

در معنیٔ اینکه پختگیِ سیرتِ ملیّہ از اتباعِ آئینِ الٰہیّہ است

در شریعت معنیٔ دیگر مجو | غیرِ ضو در باطنِ گوہر مجو
این گہر را خود خدا گوہر گر است | ظاہرش گوہر بطونش گوہر است
علمِ حق غیر از شریعت ہیچ نیست | اصلِ سنّت جز محبّت ہیچ نیست
فرد را شرع است مرقاتِ یقیں | پختہ تر از وے مقاماتِ یقیں
ملّت از آئینِ حق گیرد نظام | از نظامِ محکمے خیزد دوام

[1] مرقات ـ زینہ

قدرت اندر علمِ او پیدا استی
هم عصا و هم یدِ بیضاستی

با تو گویم سرِّ اسلام است شرع
شرع آغاز است و انجام است شرع

اے کہ باشی حکمتِ دیں را امیں
با تو گویم نکتۂ شرعِ مبیں

چوں کسے گردد مزاحم بے سبب
با مسلماں در ادائے مستحب

مستحب را فرض گردانیده اند
زندگی را عینِ قدرت دیده اند

روزِ هیجا لشکرِ اعدا اگر
از خیالِ صلح گردد بے خطر

گیرد آساں روزگارِ خویش را
بشکند حصن و حصارِ خویش را

تا نگیرد باز کارِ او نظام
تاختن در کشورش آمد حرام

سرِّ این فرمانِ حق دانی که چیست
زیستن اندر خطرها زندگیست

شرع می‌خواهد که چون آئی بجنگ
شعله گردی واشگافی کامِ سنگ

آزماید قوّتِ بازوی تو
می‌نهد الوند پیشِ روی تو

باز گوید سرمه ساز الوند را
از تفِ خنجر گداز الوند را

نیست مثلِ ناتوانی لاغری
در خورِ سرپنجۀ شیرِ نری

باز چون با صعوه خوگر می‌شود
از شکارِ خود زبون تر می‌شود

شارعِ آئین شناسِ خوب و زشت
بهرِ تو این نسخۀ قدرت نوشت

از عمل آهن عصب می‌سازدت
جائے خوبے در جہاں اندازدت

۱ الوند - ایران کے ایک پہاڑ کا نام

۲ صعوہ - ممولا

خستہ باشی استوارت می‌کند　　پختہ مثلِ کہسارت می‌کند

ہست دینِ مصطفیٰ دینِ حیات　　شرعِ او تفسیرِ آئینِ حیات

گر زمینی آسمان سازد ترا　　آنچہ حق میخواہد آن سازد ترا

صیقلش آئینہ سازد سنگ را
از دلِ آہن رباید زنگ را

تا شعارِ مصطفیٰ از دست رفت　　قوم را رمزِ بقا از دست رفت

آن نہالِ سربلند و استوار　　سیرتِ صحرائیِ اشتر سوار

پائے تا در وادیِ بطحا گرفت　　تربیت از حدّتِ صحرا گرفت

آن‌چنان کاهید از بادِ عجم — همچو نی گردید از بادِ عجم

آنکه کشتی شیر را چون گوسفند — گشت از پامالِ موری دردمند

آنکه از تکبیرِ او سنگ آب گشت — از صفیرِ بلبلی بیتاب گشت

آنکه عزمش کوه را کاهی شمرد — با توکل دست و پای خود سپرد

آنکه ضربش گردنِ اعدا شکست — قلبِ خویش از ضربهای سینه خست

آنکه گامش نقشِ صد هنگامه بست — پای اندر گوشهٔ عزلت شکست

آنکه فرمانش جهان را ناگزیر — بر درش اسکندر و دارا فقیر

کوششِ او با قناعت ساز کرد — تا به کشکولِ گدائی ناز کرد

شیخ احمد سیدِ گردوں جناب[1] | کاسب نور از ضمیرش آفتاب
گل کہ می روید مزارِ پاکِ او | لا الٰہ گویان دمد از خاکِ او
با مریدے گفت اے جانِ پدر | از خیالاتِ عجم باید حذر
زانکہ فکرش گرچہ از گردوں گذشت | از حدِ دینِ نبی بیروں گذشت
اے برادر ایں نصیحت گوش کن | پندِ آں آقائے ملت گوش کن

قلب را زیں حرفِ حق گرداں قوی
با عرب درساز تا مسلم شوی

[1] حضرت شیخ احمد رفاعی رحمتہ اللہ علیہ۔

در معنی این که حسن سیرتِ ملیه از تأدّب بآدابِ محمدیه است

سائلی مثلِ قضای مبرمی / بر درِ ما زد صدای پیهمی

از غضب چوبی شکستم بر سرش / حاصلِ دریوزه افتاد از برش

عقل در آغازِ ایامِ شباب / می نیندیشید صواب و ناصواب

از مزاجِ من پدر آزرده گشت / لاله زارِ چهره اش افسرده گشت

بر لبش آهی جگر تابی رسید / در میانِ سینهٔ او دل تپید

کوکبے در چشمِ او گردید و ریخت | بر سرِ مژگاں دمے تابید و ریخت

ہمچو آں مرغے کہ در فصلِ خزاں | لرزد از بادِ سحر در آشیاں

در تنم لرزید جانِ غافلم | رفت لیلائے شکیب از محملم

گفت فردا امتِ خیر الرسل | جمع گردد پیشِ آں مولائے کل

غازیانِ ملتِ بیضائے او | حافظانِ حکمتِ رعنائے او

ہم شہیدانے کہ دیں را حجت اند | مثلِ انجم در فضائے ملت اند

زاہدان و عاشقانِ دل فگار | عالمان و عاصیانِ شرمسار

در میانِ انجمن گردد بلند | نالہ ہائے ایں گدائے دردمند

اے صراطت مشکل از بے مرکبی | من چہ گویم چوں مرا پرسد نبی

"حق جوانے مسلمے با تو سپرد
کو نصیبے از دبستانم نبرد
از تو ایں یک کارِ آساں ہم نشد
یعنی آں انبارِ گِل آدم نشد"

در ملامت نرم گفتار آں کریم | من رہینِ خجلت و امید و بیم
اندکے اندیش و یاد آر اے پسر | اجتماعِ امتِ خیر البشر
باز ایں ریشِ سفیدِ من نگر | لرزۂ بیم و امیدِ من نگر

بر پدر این جورِ نازیبا مکن　　پیشِ مولا بنده را رسوا مکن

غنچه از شاخسارِ مصطفیٰ　　گل شو از بادِ بهارِ مصطفیٰ

از بهارش رنگ و بو باید گرفت　　بهره از خُلقِ او باید گرفت

فطرتِ مسلم سراپا شفقت است　　در جهان دست و زبانش رحمت است

آنکه مهتاب از سرِ انگشتش دو نیم　　رحمتِ او عام و اخلاقش عظیم

از مقامِ او اگر دور ایستی　　از میانِ معشرِ ما نیستی

تو که مرغِ بوستانِ ما ستی　　هم صفیر و هم زبانِ ما ستی

نغمهٔ داری اگر تنها مزن　　جز به شاخِ بوستانِ ما مزن

معشر — گروہ ، جماعت

هر چه هست از زندگی سرمایه دار ‏— میرد اندر عنصرِ ناسازگار

بلبل استی در چمن پرواز کن ‏— نغمه با هم نوایان ساز کن

ور عقاب استی تهِ دریا مزی ‏— جز بخلوت خانهٔ صحرا مزی

حلقهٔ پیدا کن اندر خونِ خویش

پا منه بیرون ز پیرامونِ خویش

قطرهٔ آبے گر از نیساں رسی ‏— در فضائے بوستانش پر زنی

تا مثالِ شبنم از فیضِ بہار ‏— غنچہ تنگش بگیرد در کنار

از شعاعِ آسمان تابِ سحر ‏— گر فسونش غنچه می بندد شجر

[illegible]

عنصرِ نم برکشی از جوهرش — ذوقِ رم از سالماتِ مضطرش

گوهرت جز موجِ آبی هیچ نیست — سعیِ تو غیر از سرابی هیچ نیست

دریم اندازش که گردد گوهری — تابِ او لرزد چو تابِ اختری

قطرهٔ نیسان که مهجور از یم است — نذرِ خاشاکی مثالِ شبنم است

طینتِ پاکِ مسلمان گوهر است — آب و تابش از یمِ پیغمبر است

آبِ نیسانی به آغوشش درآ — وز میانِ قلزمش گوهر برآ

در جهان روشن‌تر از خورشید شو

صاحبِ تابانیِ جاوید شو

در معنئ اینکه حیاتِ ملّت مرکزِ مشهودی می خواهد و مرکزِ ملّتِ اسلامیه بیت الحرام است

می کشایم عقدهٔ از کارِ حیات
سازمت آگاهِ اسرارِ حیات

چون خیال از خود رمیدن پیشه اش
از جهت دامن کشیدن پیشه اش

در جهانِ پر زد و آید چسان؟
وقتِ او فردا و دی زاید چسان؟

تا نماید تاب نامشهودِ خویش
شعلهٔ او جامه باف از دودِ خویش

سیرِ او را تا سکون بندد نظر
موج جوئیش بسته آید در گهر

گرچه مثلِ بو سراپایش رم است | چون وطن در سینه گیرد دم است
آتشِ او دم بجویش اندر کشد | لاله گردد ز شاخی بر دمد
رشته هائی خویش را بر خود تند | تکمه گردد گره بر خود زند
در گره چون دانه دارد برگ و بر | چشم بر خود وا کند گردد شجر
خلعتی از آب و گِل پیدا کند | دست و پا و چشم و دل پیدا کند

خلوت اندر تن گزیند زندگی
انجمن ها آفریند زندگی

همچنان آئینِ میلادِ امم | زندگی بر مرکزی آید بهم

حلقه را مرکز چو جان در پیکر است ‌ ‌ ‌ خطِ او در نقطهٔ او مضمر است

قوم را ربط و نظام از مرکزے ‌ ‌ ‌ روزگارش را دوام از مرکزے

راز دار و رازِ ما بیت الحرم ‌ ‌ ‌ سوزِ ما هم سازِ ما بیت الحرم

چون نفس در سینه او را پروریم ‌ ‌ ‌ جانِ شیرین است او ما پیکریم

تازه رو بستانِ ما از شبنمش ‌ ‌ ‌ مزرعِ ما آب گیر از زمزمش

تاب دار از ذره هایش آفتاب ‌ ‌ ‌ غوطه زن اندر فضایش آفتاب

دعوئ او را دلیل استیم ما ‌ ‌ ‌ از براهینِ خلیل استیم ما

در جهان ما را بلند آوازه کرد ‌ ‌ ‌ با حدوثِ ما قدم شیرازه کرد

ملتِ بیضا ز طوفش ہم نفس ‌‌ ہمچو صبحِ آفتاب اندر قفس

از حسابِ او یکی بسیار ہست ‌‌ پختہ از بندِ یکی خود دار ہست

تو ز پیوندِ حریمی زندۂ ‌‌ تا طوافِ او کنی پایندۂ

در جہان جانِ امم جمعیت است ‌‌ در نگر سرِ حرم جمعیت است

عبرتی ای مسلمِ روشن ضمیر ‌‌ از مآلِ امتِ موسیٰ بگیر

داد چون آن قوم مرکز را ز دست ‌‌ رشتۂ جمعیتِ ملت شکست

آنکہ بالید اندر آغوشِ رُسل ‌‌ جزوِ او دانندۂ اسرارِ کُل

دہر سیلی بر بناگوشش کشید ‌‌ زندگی خون گشت و از چشمش چکید

رفت نم از ریشہ ہائے تاکِ او
بید مجنوں ہم نروید خاکِ او

از گلِ غربت زباں گم کردۂ [۱]
ہم نوا ہم آشیاں گم کردۂ

شمع مُرد و نوحہ خواں پروانہ اش
مشتِ خاکم لرزد از افسانہ اش

اے ز تیغِ جورِ گردوں خستہ تن
اے اسیرِ التباسِ وہم و ظن

پیرہن را جامۂ احرام کُن
صبح پیدا از غبارِ شام کُن

مثلِ آبا غرق اندر سجدہ شو
آنچناں گم شو کہ یکسر سجدہ شو

مسلمِ پیشیں نیازے آفرید
تا بہ نازِ عالم آشوبے رسید

[۱] از گلِ غربت یعنی غربت کی وجہ سے۔

در رہِ حق پا بہ نوکِ خار زست

گلستان در گوشۂ دستار بست

در معنیٔ اینکہ جمعیتِ حقیقی از محکم گرفتن نصب العین ملیہ است و نصب العین امتِ محمدیہ حفظ و نشرِ توحید است

با تو آموزم زبانِ کائنات

حرف و الفاظ است اعمالِ حیات

چوں ز ربطِ مدعا بستہ شد

زندگانی مطلعِ برجستہ شد

مدعا گردد اگر مہمیزِ ما

ہمچو صرصر می رود شبدیزِ ما

مدّعا راز بقائے زندگی | جمع سیمابِ قوائے زندگی

چون حیات از مقصدے محرم شود | ضابطِ اسبابِ این عالم شود

خویشتن را تابعِ مقصد کند | بہرِ او چیند گزیند رد کند

ناخدا رایم روی از ساحل است | اختیارِ جادہ ہا از منزل است

بر دلِ پروانہ داغ از ذوقِ سوز | طوفِ او گردِ چراغ از ذوقِ سوز

قیس اگر آوارہ در صحراستی | از خیالِ محملِ لیلاستی

تا بود شہر آشنا لیلائے ما | بر نمی خیزد بصحرا پائے ما

ہمچو جان مقصود پنہان در عمل | کیف و کم از وے پذیرد ہر عمل

گردشِ خونے کہ در رگہائے ماست / تیز از سعیِ حصولِ مدعاست

از تفِ او خویش را سوزد حیات / آتشے چوں لالہ اندوزد حیات

مدعا مضرابِ سازِ ہمت است / مرکزے کو جاذبِ ہر قوت است

دست و پائے قوم را جنباند او / یک نظر صد چشم را گرداند او

شاہدِ مقصود را دیوانہ شو / طائفِ ایں شمع چوں پروانہ شو

خوش نوائے نغمہ سازِ قُم زد است [۱] / زخمۂ معنی بہ ابریشم زد است

تا کشد خار از کفِ پا رہ سپر / می شود پوشیدہ محمل از نظر

[۱] رفتم کہ خار از پا کشم محمل نہاں شد از نظر ÷ یک لحظہ غافل گشتم و صد سالہ راہم دور شد (ملک قمی)

گر بقدرِ یک نفس غافل شدی
دور صد فرسنگ از منزل شدی

این کہن پیکر کہ عالم نام اوست — امتزاجِ امہات اندامِ اوست

صد نیستاں کاشت تا یک نالہ رُست — صد چمن خوں کرد تا یک لالہ رُست

نقشہا آورد و افگند و شکست — تا بہ لوحِ زندگی نقشِ تو بست

نالہ ہا در کشتِ جاں کاریدہ است — تا نوائے یک اذاں بالیدہ است

مدّتے پیکار با احرار داشت — با خداوندانِ باطل کار داشت

تخمِ ایماں آخر اندر گل نشاند — با زبانت کلمۂ توحید خواند

امتزاجِ امہات یعنی عناصر کا اختلاط

نقطهٔ ادوارِ عالم لا اله — انتہائے کارِ عالم لا اله

چرخ را از زورِ او گردندگی — مہر را پایندگی رخشندگی

بحر گوہر آفرید از تابِ او — موج در دریا تپید از تابِ او

خاک از موجِ نسیمش گُل شود — مُشتِ پر از سوزِ او بُلبُل شود

شعلہ در رگہائے تاک از سوزِ او — خاکِ مینا تابناک از سوزِ او

نغمہ ہایش خفتہ در سازِ وجود — جویدت اے زخمہ ور سازِ وجود

صد نوا داری چو خوں در تن رواں — خیز و مضرابے بہ تارِ او رساں

زانکہ در تکبیر رازِ بودِ تُست — حفظ و نشرِ لا اله مقصودِ تُست

تا نہ خیزد بانگِ حق از عالمے / گر مسلمانی نیاسائی دمے

می ندانی آیۂ اُمّ الکتاب / اُمّتِ عادل ترا آمد خطاب [۱]

آب و تابِ چہرۂ ایّام تو / در جہاں شاہد علی الاقوام تو

نکتہ سنجاں را صلائے عام دہ / از علومِ اُمّیے پیغام دہ

اُمّیے پاک از ہوای گفتارِ او [۲] [۳] / شرحِ رمزِ ما غویٰ گفتارِ او

تا بدست آوردِ نبضِ کائنات / وا نمود اسرارِ تقویمِ حیات

---

۱ وکذٰلک جعلنٰکم امّۃ وسطاً لتکونوا شہداء علی النّاس

۲ وما ینطق عن الھویٰ *

۳ وما ضلّ صاحبکم وما غویٰ *

از قبائے لالہ ہائے ایں چمن
پاک شست آلودگیہائے کہن

در جہاں وابستۂ دینش حیات
نیست ممکن جز بآئینش حیات

اے کہ میداری کتابش در بغل
تیز تر نہ پا بہ میدانِ عمل

فکرِ انساں بت پرستے بتگرے
ہر زماں در جستجوئے پیکرے

باز طرحِ آذری انداخت است
تازہ تر پروردگارے ساخت است

کاید از خوں ریختن اندر طرب
نامِ او رنگ است و ہم ملک و نسب

آدمیت کشتہ شد چوں گوسفند
پیشِ پائے ایں بتِ ناارجمند

اے کہ خوردستی ز مینائے خلیلؑ
گرمیٔ خونت ز صہبائے خلیلؑ

بر سرِ این باطلِ حق پیرہن	تیغِ لَا موجودَ اِلّا ھُو بزن
جلوہ در تاریکیِ ایام کن	آنچہ بر تو کامل آمد عام کن[1]
لرزم از شرمِ تو چون روزِ شمار	پُرسدت آں آبروئے روزگار

حرفِ حق از حضرتِ ما بُردۂ

پس چرا با دیگراں نسپُردۂ

[1] اَلْیَوْمَ اَکْمَلْتُ لَکُمْ دِیْنَکُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِیْ

در معنی اینکه توسیع حیات ملیه از تسخیر قوای نظام عالم است

ای که با نادیده پیمان بسته‌ئی / همچو سیل از قید ساحل رسته‌ئی

چون نهال از خاک این گلزار خیز / دل بغایب بند و با حاضر ستیز

هستی حاضر کند تفسیر غیب / می‌شود دیباچهٔ تسخیر غیب

ماسوا از بهر تسخیر است و بس / سینهٔ او عرضهٔ[۱] تیر است و بس

از کن حق ماسوا شد آشکار / تا شود پیکان تو سندان گذار

رشته‌ئی باید گره اندر گره / تا شود لطف کشودن را فره[۲]

۱ عرضه - نشانه ۲ فره - فزونی

غنچهٔ؟ از خود چمن تعمیر کن — شبنمی؟ خورشید را تسخیر کن

از تو می آید اگر کار شگرف — از دم گرمی گداز این شیر برف

هر که محسوسات را تسخیر کرد — عالمی از ذرّه تعمیر کرد

آنکه تیرش قدسیان را سینه خست — اول آدم را سر فتراک بست

عقدهٔ محسوس را اول کشود — همت از تسخیر موجود آزمود

کوه و صحرا دشت و دریا بحر و بر — تختهٔ تعلیم ارباب نظر

ای که از تاثیر افیون خفته‌ٔ — عالم اسباب را دون گفته‌ٔ

خیز و واکن دیدهٔ مخمور را — دون مخوان این عالم مجبور را

غایتش توسیعِ ذاتِ مسلم است
امتحانِ ممکناتِ مسلم است

می زند شمشیرِ دوران بر تنت
تا ببینی هست خون اندر تنت

سینه را از سنگِ زوری ریش کن
امتحانِ استخوانِ خویش کن

حق جهان را ورثهٔ نیکان شمرد
جلوه اش با دیدهٔ مومن سپرد

کاروان را رهگذار است این جهان
نقدِ مومن را عیار است این جهان

گیر او را تا نه او گیرد ترا
همچو مے اندر سبو گیرد ترا

دُلدُلِ اندیشه ات طوطی پر است
آنکه گامش آسمان پهناور است

احتیاجِ زندگی میراندش ‌‌‌‌ ‌ ‌ بر زمین گردون سپر گرداندش

تا ز تسخیرِ قوائے این نظام ‌ ‌ ‌ ذوفنونیہائے تو گردد تمام

نائبِ حق در جہاں آدم شود ‌ ‌ ‌ بر عناصر حکمِ او محکم شود

تنگی ات پہنا پذیرد در جہاں ‌ ‌ ‌ کارِ تو اندام گیرد در جہاں

خویش را بر پشتِ باد اسوار کن ‌ ‌ ‌ یعنی این جمّازہ را مہار کن

دست رنگین کن ز خونِ کوہسار ‌ ‌ ‌ جوئے آبِ گوہر از دریا برآر

صد جہاں در یک فضا پوشیدہ اند ‌ ‌ ‌ مہرہا در ذرہ ہا پوشیدہ اند

از شعاعش دیدہ کن نادیدہ را ‌ ‌ ‌ وانما اسرارِ نافہمیدہ را

لہ اندام گرفتن کار یعنی آراستہ شدن کار —

حدت از خورشید عالمتاب گیر ‌‌‌‌‌‌ برق طاق افروز از سیلاب گیر

ثابت و سیارهٔ گردون وطن ‌‌‌‌‌‌ آن خداوندانِ اقوامِ کهن

این همه ای خواجه آغوشِ تواند[۵۱] ‌‌‌‌‌‌ پیش خیز[۵۲] و حلقه در گوشِ تواند

جستجو را محکم از تدبیر کن ‌‌‌‌‌‌ انفس و آفاق را تسخیر کن

چشمِ خود بکشا و در اشیا نگر ‌‌‌‌‌‌ نشه زیرِ پردهٔ صهبا نگر

تا قوی از حکمتِ اشیا شوی ‌‌‌‌‌‌ ناتوان باج از توانایان خورد

صورتِ هستی ز معنی ساده نیست ‌‌‌‌‌‌ این کهن ساز از نوا افتاده نیست

---

۵۱ آغوش - لونڈی - کنیز ‌‌‌‌‌‌ ۵۲ پیش خیز - خدمتگار

برق آهنگ است هشیارش زنند
خویش را چون زخمه بر تارش زنند

تو که مقصود خطابِ انظری
پس چرا این راه چون کوران بری

آنکه بر اشیا کمند انداخت است
مرکب از برق و حرارت ساخت است

ای خرت لنگ از رهِ دشوارِ زیست
غافل از هنگامهٔ پیکارِ زیست

همرهانت پی به منزل برده اند
لیلیِ معنی ز محمل برده اند

تو بصحرا مثلِ قیس آوارهٔ
خستهٔ واماندهٔ بیچارهٔ

علمِ اسما اعتبارِ آدم است
حکمتِ اشیا حصارِ آدم است

در معنی اینکه کمال حیاتِ ملیه این است که ملت مثلِ فرد
احساسِ خودی پیدا کند و تولید و تکمیلِ این احساس
از ضبطِ روایاتِ ملیه ممکن گردد

کودکی را دیدی ای بالغ نظر — کو بود از معنی خود بی‌خبر
ناشناسِ دور و نزدیک آنچنان — ماه را خواهد که برگیرد عنان
از همه بیگانه آن مامک پرست — گریه مست و شیر مست و خواب مست

زیر و بم را گوش او در گیر نیست ‌ ‌ نغمه اش جز شورش زنجیر نیست

سیلئی از دست مادر می خورد ‌ ‌ خویشتن را باز در مادر تنند

مزد رو شستن ز مادر گیرد او ‌ ‌ چون گل از باد سحر زر گیرد او

ساده و دوشیزه افکارش هنوز ‌ ‌ چون گهر پاکیزه گفتارش هنوز

چشم او هر لحظه بر اشیا فتد ‌ ‌ از لبش هردم سوالی می چکد

جستجو سرمایهٔ پندار او ‌ ‌ از چرا چون کی کجا گفتار او

نقش گیر این و آن اندیشه اش ‌ ‌ غیر جوئی غیر بینی پیشه اش

چشمش از دنبال اگر گیرد کسی ‌ ‌ جان او آشفته می گردد بسی

فکرِ خامش در ہوائے روزگار ‏— پرکشا مانندِ بازِ نوشکار

در پئے نخچیر ہا بگذاردش ‏— تا بسوئے خویشتن باز آردش

تا زِ آتشگیریٔ افکارِ او ‏— گل فشاند زرچکِ[ل] پندارِ او

چشمِ گیرایش فتد بر خویشتن ‏— دستکے بر سینہ می گوید کہ من

یادِ او با خود شناسایش کند ‏— حفظِ ربطِ دوش و فردایش کند

سفتہ ایامش دریں تارِ زر اند ‏— ہمچو گوہر از پئے یک دیگر اند

گرچہ ہر دم کار افزاید گلش ‏— مَن ہمانستم کہ بودم در دلش

ل زرچک۔ ایک قسم کی آتشبازی جسے ہندی میں پھلجھڑی کہتے ہیں۔

این منِ نوزاده آغازِ حیات
نغمۂ بیداریِ سازِ حیات

ملتِ نوزاده مثلِ طفلک است
طفلکے کو در کنارِ مامک است

طفلکے از خویشتن نا آگہے
گوہرِ آلودۂ خاکِ رہے

بستہ با امروز او فرداش نیست
حلقہ ہائے روز و شب در پاش نیست

چشمِ ہستی را مثالِ مردم است
غیر را بینندۂ از خود گم است

صد گرہ از رشتۂ خود وا کند
تا سرِ تارِ خودی پیدا کند

گرم چوں افتد بکارِ روزگار
این شعورِ تازہ گردد پایدار

نقشها بردارد و اندازد او
سرگذشتِ خویش را می سازد او

فرد چون پیوندِ ایامش گسیخت
شانۂ ادراکِ او دندانہ ریخت

قوم روشن از سوادِ سرگذشت
خود شناس آمد زیادِ سرگذشت

سرگذشتِ او گر از یادش رود
باز اندر نیستی گم می شود

نسخۂ بودِ ترا اے ہوشمند
ربطِ ایام آمده شیرازه بند

ربطِ ایام است ما را پیرہن
سوزنش حفظِ روایاتِ کہن

چیست تاریخ اے ز خود بیگانۂ
داستانے قصۂ افسانۂ؟

این ترا از خویشتن آگہ کند
آشنائے کار و مردِ ره کند

روح را سرمایهٔ تاب است این / جسمِ ملت را چو اعصاب است این

همچو خنجر بر فسانت می‌زند / باز بر روئے جهانت می‌زند

وه چه سازِ جان نگار و دل پذیر / نغمه‌هائے رفته در تارش اسیر

شعلهٔ افسرده در سوزش نگر / دوش در آغوشِ امروزش نگر

شمعِ او بختِ امم را کوکب است / روشن از وے امشب و هم دیشب است

چشمِ پرکارے که بیند رفته را / پیشِ تو باز آفریند رفته را

بادهٔ صدساله در مینائے او / مستیِ پارینه در صهبائے او

صیدگیرے کو بدام اندر کشید / طائرے کز بوستانِ ما پرید

ضبط کن تاریخ را پاینده شو
از نفسهائے رمیدہ زندہ شو

دوش را پیوند با امروز کن
زندگی را مرغِ دست آموز کن

رشتۂ ایّام را آور بدست
ورنہ گردی روزکور و شب پرست

سر زند از ماضیِ تو حالِ تو
خیزد از حالِ تو استقبالِ تو

مشکن ار خواہی حیاتِ لازوال
رشتۂ ماضی ز استقبال و حال

موج ادراکِ تسلسل زندگی است
مے کشاں را شورِ قلقل زندگی است

در معنی اینکه بقای نوع از امومت است
حفظ و احترام امومت اصل اسلام است

نغمه خیز از زخمهٔ زن ساز مرد — از نیاز او دوبالا ناز مرد

پوشش عریانی مردان زن است[۱] — حسن دلجو عشق را پیراهن است

عشق حق پروردهٔ آغوش او — این نوا از زخمهٔ خاموش او

آنکه نازد بر وجودش کائنات — ذکر او فرمود با طیب و صلوٰة[۲]

---

۱ هُنَّ لباس لکم (آیه شریفه) ۲ حدیث مشهور

مسلمی کو را پرستاری شمرد — بهرهٔ از حکمت قرآن نبرد

نیک اگر بینی امومت رحمت است — زانکه او را با نبوت نسبت است

شفقت او شفقت پیغمبر است — سیرت اقوام را صورتگر است

از امومت پخته تر تعمیر ما — در خط سیمای او تقدیر ما

هست اگر فرهنگ تو معنی رسی — حرف امت نکته ها دارد بسی

گفت آن مقصود حرف کن فکان — زیر پای امهات آمد جنان

ملت از تکریم ارحام است و بس — ورنه کار زندگی خام است و بس

از امومت گرم رفتار حیات — از امومت کشف اسرار حیات

از امومت پیچ و تابِ جوئے ما — موج و گرداب و حبابِ جوئے ما

آں رخِ رستاق زادے جاہلے — پست بالائے سطبرے بدگلے

ناتراشے پرورش نا دادۂ — کم نگاہے کم زبانے سادۂ

دل ز آلامِ امومت کردہ خوں — گردِ چشمش حلقہ ہائے نیلگوں

ملت ار گیرد ز آغوشش بدست — یک مسلمانِ غیورِ حق پرست

ہستیِ ما محکم از آلامِ او — صبحِ ما عالم فروز از شامِ او

وان تہی آغوشِ نازک پیکرے — خانہ پرورد نگاہش محشرے

۱ رخ مخفف رخت۔ ۲ رستاق زاد۔ گنوار۔ ۳ سطبر۔ فربہ۔

فکر او از تابِ مغرب روشن است — ظاهرش زن باطنِ او نازن است

بندہائے ملتِ بیضا گسیخت — تا ز چشمش عشوہ ہا حل کردہ ریخت

شوخ چشم و فتنہ زا آزادیش — از حیا نا آشنا آزادیش

علمِ او بارِ امومت بر نتافت — بر سرِ شامش یکے اختر نتافت

این گُل از بستانِ ما نا رُستہ بہ
داغش از دامانِ ملت شُستہ بہ

لا الہ گویاں چو انجم بے شمار — بستہ چشم اندر ظلامِ روزگار

پا نبردہ از عدم بیروں ہنوز — از سوادِ کیف و کم بیروں ہنوز

در معنیٔ این کہ سیّدۃ النسأ فاطمۃ الزہراؓ اسوۂ کاملیست

برائے نسائِ اسلام

مریمؑ از یک نسبتِ عیسیٰؑ عزیز
از سہ نسبت حضرتِ زہراؓ عزیز

نورِ چشمِ رحمۃٌ للعالمینؐ
آں امامِ اوّلین و آخرین

آنکہ جاں در پیکرِ گیتی دمید
روزگارِ تازہ آئیں آفرید

بانوئے آں تاجدارِ ہل اتیٰ
مرتضیٰ مشکل کشا شیرِ خدا

پادشاہ و کلبۂ ایوانِ او
یک حسام و یک زرہ سامانِ او

مادرِ آں مرکزِ پرکارِ عشق — مادرِ آں کاروانسالارِ عشق

آں یکے شمعِ شبستانِ حرم — حافظِ جمعیتِ خیرالامم

تا نشیند آتشِ پیکار و کیں — پشتِ پا زد بر سرِ تاج و نگیں

واں دگر مولائے ابرارِ جہاں — قوتِ بازوئے احرارِ جہاں

در نوائے زندگی سوز از حسین رض — اہلِ حق حریت آموز از حسین رض

سیرتِ فرزندہا از امہات — جوہرِ صدق و صفا از امہات

مزرعِ تسلیم را حاصل بتول رض — مادراں را اسوۂ کامل بتول رض

بہرِ محتاجے دلش آنگونہ سوخت — با یہودے چادرِ خود را فروخت

نوری و هم آتشی فرمانبرش — گم رضایش در رضای شوهرش

آن ادب پروردهٔ صبر و رضا — آسیا گردان و لب قرآن سرا

گریه‌های او ز بالین بی‌نیاز — گوهر افشاندی بدامان نماز

اشک او برچید جبریل از زمین — همچو شبنم ریخت بر عرش برین

رشتهٔ آئین حق زنجیر پاست — پاس فرمان جناب مصطفی ست

ورنه گرد تربتش گردیدمی

سجده‌ها بر خاک او پاشیدمی

ستے روایت پڑھ نا مومیں ملا — تا تو بے مایۂ فانوس ما

طینتِ پاکِ تو ما را رحمت است　　قوّتِ دین و اساسِ ملّت است

کودکِ ما چون لب از شیرِ تو شُست　　لا اله آموختی او را نخست

می تراشد مهرِ تو اطوارِ ما　　فکرِ ما گفتارِ ما کردارِ ما

برقِ ما کو در سحابت آرمید　　بر جبل رخشید و در صحرا تپید

ای امینِ نعمتِ آئینِ حق　　در نفسهای تو سوزِ دینِ حق

دورِ حاضر تر فروش و پُرفن است　　کاروانش نقدِ دیں را رہزن است

کور و یزدان ناشناس ادراکِ او　　ناکسان زنجیریِ پیچاکِ او

چشمِ او بیباک و ناپروا ستی　　پنجهٔ مژگانِ او گیرا ستی

صیدِ او آزاد خواند خویش را
کشتهٔ او زنده داند خویش را

آب بندِ نخلِ جمعیت توئی
حافظِ سرمایهٔ ملت توئی

از سرِ سود و زیان سودا مزن
گام جز بر جادهٔ آبا مزن

هوشیار از دستبردِ روزگار
گیر فرزندانِ خود را در کنار

این چمن زادان که پر نگشاده اند
ز آشیانِ خویش دور افتاده اند

فطرتِ تو جذبه ها دارد بلند
چشمِ هوش از اسوهٔ زهرا مبند

تا حسینے شاخِ تو بار آورد
موسمِ پیشین بگلزار آورد

خلاصہ مطالب مثنوی

در تفسیر سورۂ اخلاص

قُل ہو اللہُ احد

من شبے صدیقؓ را دیدم بخواب	گل زخاکِ او بچیدم بخواب
آں امن الناس بر مولائے ما[1]	آں کلیمِ اول سینائے ما

[1] آمن الناس علیّ فی صحبتہ ومالہ ابوبکرؓ (حدیث)

همت او کشتِ ملت را چو ابر ۔۔ ثانیِ اسلام و غار و بدر و قبر [له]

گفتمش ای خاصۂ خاصانِ عشق ۔۔ عشقِ تو سر مطلعِ دیوانِ عشق

پختہ از دستت اساسِ کارِ ما ۔۔ چارۂ فرمای آزارِ ما

گفت تا کے در ہوس گردی اسیر ۔۔ آب و تاب از سورۂ اخلاص گیر

اینکہ در صد سینہ پیچد یک نفس ۔۔ سرّے از اسرارِ توحید است و بس

رنگِ او بر کن مثالِ او شوی ۔۔ در جہاں عکسِ جمالِ او شوی

[له] كَانَ اَبُوْبَكْرٍ الصِّدِّيْقُ مِنَ النَّبِيِّ مَكَانَ الْوَزِيْرِ فَكَانَ يُشَاوِرُهُ فِيْ جَمِيْعِ اُمُوْرِهٖ وَكَانَ ثَانِيَهُ فِي الْاِسْلَامِ وَثَانِيَهُ فِي الْغَارِ وَكَانَ ثَانِيَهُ فِي الْعَرِيْشِ يَوْمَ بَدْرٍ وَكَانَ ثَانِيَهُ فِي الْقَبْرِ وَلَمْ يَكُنْ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَدِّمُ عَلَيْهِ اَحَدًا اھ قول سعید بن مسیب

آنکہ نامِ تو مسلماں کردہ است ‌‌‌ ‌ از دوئی سوئے یکی آوردہ است

خویشتن را ترک و افغاں خواندۂ ‌ ‌ وائے بر تو آنچہ بودی ماندۂ

وارہاں نامیدہ را از نامہا ‌ ‌ ساز با خُم درگذر از جامہا

اے کہ تو رسوائے نام اُفتادۂ ‌ ‌ از درختِ خویش خام اُفتادۂ

با یکی ساز از دوئی بردار رخت ‌ ‌ وحدتِ خود را مگردان لخت لخت

اے پرستارِ یکی گر تو توئی ‌ ‌ تا کجا باشی سبق خوانِ دوئی

تو درِ خود را بخود پوشیدۂ [1] ‌ ‌ در دل آور آنچہ بر لب چیدۂ

---

[1] پوشیدن بمعنی بستن۔

صد ملل از ملتے انگیختی
بر حصارِ خود شبیخوں ریختی

یک شو و توحید را مشہود کن
غائبش را از عمل موجود کن

لذتِ ایماں فزاید در عمل
مردہ آں ایماں کہ ناید در عمل

اللّٰہُ الصّمد

گر باللّٰہ الصّمد دل بستۂ
از حدِ اسباب بیروں جستۂ

بندۂ حق بندۂ اسباب نیست
زندگانی گردشِ دولاب نیست

مسلم استی بے نیاز از غیر شو
اہلِ عالم را سراپا خیر شو

پیشِ منعم شکوۂ گردوں مکن
دستِ خویش از آستیں بیروں مکن

چوں علیؓ در ساز با نانِ شعیر
گردنِ مرحب شکن خیبر بگیر

منت از اہلِ کرم بردن چرا
نشترِ لا و نعم خوردن چرا

رزقِ خود را از کفِ دوناں مگیر
یوسف استی خویش را ارزاں مگیر

گرچہ باشی مور و ہم بے بال و پر
حاجتے پیشِ سلیمانے مبر

راہ دشوار است ساماں کم بگیر
در جہاں آزاد زی آزاد میر

سبحۂ اَقلِل مِنَ الدُّنیا[۴] شمار
از تعِش حرًّا شوی سرمایہ دار

۴ اقلل من الدنیا تعش حرًّا (قول فاروقؓ)

تا توانی کیمیا شو گِل مشو — در جہاں منعم شو و سائل مشو

اے شناسائے مقامِ بوعلیؒ — جرعہ آرم ز جامِ بوعلیؒ

پشتِ پا زن تختِ کیکاؤس را — سر بدہ از کف مدہ ناموس را

خود بخود گردد درِ میخانہ باز
بر تہی پیمانگانِ بے نیاز

ہیچ میدانی کہ ہارون الرشید — آنکہ نقفور[ل] آبِ تیغ او چشید

گفت مالکؓ را کہ اے مولائے قوم — روشن از خاکِ درت سیمائے قوم

[ل] نقفور۔ رومی پادشاہ جس کو ہارون نے متعدد بار شکست دی۔

ای نواپرداز گلزارِ حدیث — از تو خواهم در بیان اسرارِ حدیث

لعل تا کی پرده بند اندر یمن — [illegible] انخلافت [illegible]

ای خوشا تابانیِ روزِ عراق — ای خوشا حسنِ نظر سوزِ [illegible]

می چکد آبِ خضر از تاکِ او — مرهمِ زخم [illegible]

گفت مالک مصطفیٰ را چاکرم — نیست جز سودا [illegible]

من که باشم بستهٔ فتراکِ او — برنخیزم از حریمِ پاکِ او

زنده از تقبیلِ خاکِ یثربم — خوشتر از روزِ عراق آمد شبم

عشق می گوید که فرمانم پذیر — پادشاهان را بخدمت هم مگیر

تو همی خواهی مرا آقا شوی — بندهٔ آزاد را مولا شوی

بهرِ تعلیمِ تو آیم بر درت — خادمِ ملت نگردد چاکرت

بهرهٔ خواهی اگر از علمِ دین — در میانِ حلقهٔ درسم نشین

بے نیازی نازہا دارد بسے

نازِ او اندازہا دارد بسے

بے نیازی رنگِ حق پوشیدن است — رنگِ غیر از پیرهن شوئیدن است

تا بباغت رنگِ خویش انداختست — احمرت را غیرِ اصفر ساختست

از خزانش خاکِ تو خاموش گشت — وز گل و ریحاں تهی آغوش گشت

علمِ غیر آموختی اندوختی — روئے خویش از غازہ اش افروختی

ارجمندی از شعارش می بری — من ندانم تو توئی یا دیگری

کشتِ خود از دستِ ویراں مکن — از سحابش گدیۂ باراں مکن

عقلِ تو زنجیریِ افکارِ غیر — در گلوئے تو نفس از تارِ غیر

بر زبانت گفتگوہا مستعار — در دلِ تو آرزوہا مستعار

قمریانت را نواہا خواستہ — سروہایت را قباہا خواستہ

بادہ می گیری بجام از دیگراں — جام ہم گیری بوام از دیگراں

آں نگاہش سرِّ مازاغ البصر — سوئے قومِ خویش باز آید اگر

ما زاغ البصر وما طغیٰ (آیۂ قرآنی)

می شناسد شمعِ او پروانه را — نیک داند خویش و هم بیگانه را

"لستَ مِنّی"[1] گویدت مولائے ما

وائے ما اے وائے ما اے وائے ما

زندگانی مثلِ انجم تا کجا — هستیِ خود در سحر گم تا کجا

ریوے از صبحِ دروغے خوردهٔ — رخت از پہنائے گردوں بردهٔ

آفتاب استی یکے در خود نگر — از نجومِ دیگراں تابے مخر

بر دلِ خود نقشِ غیر انداختی — خاک بُردی کیمیا در باختی

[illegible]

[1] لستَ مِنّی - یعنی تو میری قوم سے نہیں ہے۔

تا کجا رخشی ز تابِ دیگراں — سر سبک ساز از شرابِ دیگراں

تا کجا طوفِ چراغِ محفلے — ز آتشِ خود سوز اگر داری دلے

فرد فرد آمد کہ خود را وا شناخت — قوم قوم آمد کہ جز با خود نساخت

از پیامِ مصطفےٰ آگاہ شو

فارغ از اربابِ دون اللہ شو

لم یلد و لم یولد

قومِ تو از رنگ و خوں بالاتر است — قیمتِ یک اسودش صد احمر است

قطرۂ آب وضوئے قنبرے
در بہا برتر ز خونِ قیصرے

فارغ از باب و ام و اعمام باش
ہمچو سلماںؓ زادۂ اسلام باش [1]

نکتۂ اے ہمدم فرزانہ بیں
شہد را در خانہ ہائے لانہ بیں [2]

قطرۂ از لالۂ حمراستے
قطرۂ از نرگسِ شہلاستے

ایں نمی گوید کہ من از عبہرم
آں نمی گوید من از نیلوفرم [3]

ملتِ ما شانِ ابراہیمی است
شہدِ ما ایمانِ ابراہیمی است [4]

---

[1] سلمان فارسی رضؓ سے لوگوں نے ان کا شجرۂ نسب دریافت کیا۔ اُنھوں نے جواب دیا "سلمان ابن اسلام"۔

[2] لانہ - شہد کا چھتہ۔ [3] عبہر - نرگس۔ [4] شان - شہد کا چھتہ

گر نسب را جزوِ ملت کردۂ
رخنہ در کارِ اخوت کردۂ

در زمینِ ما نگیرد ریشہ ات
ہست نا مسلم ہنوز اندیشہ ات

ابنِ مسعودؓ آں چراغ افروزِ عشق
جسم و جانِ او سراپا سوزِ عشق

سوخت از مرگِ برادر سینہ اش
آب گردید از گداز آئینہ اش

گریہ ہائے خویش را پایاں ندید
در غمش چوں مادراں شیون کشید

"اے دریغا آں سبق خوانِ نیاز
یارِ من اندر دبستانِ نیاز

آہ آں سروِ سہی بالائے من
در رہِ عشقِ نبیؐ ہمپائے من"

"حیف او محروم دربارِ نبی ﷺ
چشمِ من روشن ز دیدارِ نبی ﷺ"

نیست از روم و عرب پیوندِ ما — نیست پابندِ نسب پیوندِ ما

دل به محبوبِ حجازی بسته ایم — زین جهت با یکدگر پیوسته ایم

رشتهٔ ما یک تولایش بس است — چشمِ ما را کیفِ صهبایش بس است

مستیِ او تا بخونِ ما دوید — کهنه را آتش زد و نو آفرید

عشقِ او سرمایهٔ جمعیت است — همچو خون اندر عروقِ ملت است

عشق در جان و نسب در پیکر است — رشتهٔ عشق از نسب محکم تر است

عشق ورزی از نسب باید گذشت
هم ز ایران و عرب باید گذشت

هر که پا در بندِ اقلیم و جد است
بے خبر از لم یلد لم یولد است

ولم یکن له کفواً احد

مسلمِ چشم از جهاں بربستہ چیست
فطرتِ ایں دل بحق پیوستہ چیست

لالہ کو بر سرِ کوہے دمید
گوشۂ دامانِ گلچینے ندید

آتشِ او شعلۂ گیرد بہ بر
از نفس ہائے نخستینِ سحر

آسمان ز آغوشِ خود نگذاردش / کوکبِ واماندهٔ پنداردش

بوسدش اوّل شعاعِ آفتاب / شبنم از چشمش بشوید گردِ خواب

رشتهٔ با لم یکن باید قوی / تا تو در اقوام بے‌همتا شوی

آنکه ذاتش واحد است و لاشریک / بنده‌اش هم در نسازد با شریک

مومنِ بالائے هر بالا تری / غیرتِ او برنتابد همسرے

خرقهٔ لا تحزنوا اندر برش / ۵ انتم الاعلون تاجے بر سرش

می کشد بارِ دو عالم دوشِ او / بحر و بر پروردهٔ آغوشِ او

۵ لا تحزنوا و لا تهنوا انتم الاعلون الخ (آیه شریفه)

[illegible]

بر عدو تندر مدام افگنده گوش — برق اگر ریزد همی گیرد بدوش

پیشِ باطل تیغ و پیشِ حق سپر — امر و نهیِ او عیارِ خیر و شر

در گره صد شعله از اخگرش — زندگی گیرد کمال از جوهرش

در فضائے این جهانِ ہائے و ہو — نغمه پیدا نیست جز تکبیرِ او

عفو و عدل و بذل و احسانش عظیم — هم بقهر اندر مزاجِ او کریم

سازِ او در بزم ها خاطر نواز — سوزِ او در رزم ها آهن گداز

در گلستان با عنادل هم صفیر — در بیابان جرّه بازِ صید گیر

زیرِ گردون می نیاساید دلش — بر فلک گیرد قرار آب و گلش

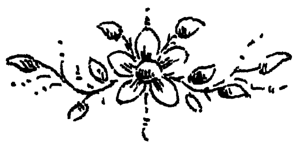
طائرش منقار بر اختر زند — آنسوئے ایں کہنہ چنبر پر زند

تو بپرواز پرے نگشودۂ — کرمکستی زیرِ خاک آسودۂ

خوار از مہجوریِ قرآں شدی — شکوہ سنجِ گردشِ دوراں شدی

اے چو شبنم بر زمیں افتندۂ — در بغل داری کتابِ زندۂ

تا کجا در خاک می گیری وطن
رخت بردار و سرِ گردوں فگن

عرضِ حالِ مصنف بحضور رحمۃ للعالمین

اے ظہورِ تو شبابِ زندگی
جلوہ ات تعبیرِ خوابِ زندگی

اے زمین از بارگاہت ارجمند
آسمان از بوسۂ بامت بلند

شش جہت روشن ز تابِ روئے تو
ترک و تاجیک و عرب ہندوئے تو

از تو بالا پایۂ این کائنات
فقرِ تو سرمایۂ این کائنات

در جہان شمعِ حیات افروختی
بندگان را خواجگی آموختی

بے تو از نابودمندیہا خجل
پیکرانِ این سرائے آب و گل

تا دمِ تو آتشے از گل کشود — تودہ ہائے خاک را آدم نمود

ذرّہ دامن گیرِ مہر و ماہ شد — یعنی از نیروئے خویش آگاہ شد

تا مرا افتاد بر رویت نظر — از اب و امّ گشتۂ محبوب تر

عشق در من آتشے افروخت است — فرصتش بادا کہ جانم سوخت است

نالۂ مانندِ نے سامانِ من — آن چراغِ خانۂ ویرانِ من

از غمِ پنہاں نگفتن مشکل است — بادہ در مینا نہفتن مشکل است

مسلم از سرِّ نبی بیگانہ شد — باز ایں بیت الحرم بتخانہ شد

از منات و لات و عزّیٰ و ہبل — ہر یکے دارد بتے اندر بغل

شیخِ ما از برہمن کافر تر است | زانکہ او را سومنات اندر سر است

رختِ ہستی از عرب برچیدۂ | در خمستانِ عجم خوابیدۂ

شل ز برفابِ عجم اعضائے او | سرد تر از اشکِ او صہبائے او

ہمچو کافر از اجل ترسندۂ | سینہ اش فارغ ز قلبِ زندۂ

نعشش از پیشِ طبیبان بردہ ام | در حضورِ مصطفےٰ آوردہ ام

مردہ بود از آبِ حیواں گفتمش | سرّے از اسرارِ قرآں گفتمش

خاکِ عشق افشار زین آئینہ ریخت | از گلویم نغمۂ دیرینہ ریخت

داستانے گفتم از یارانِ نجد | نکہتے آوردم از بستانِ نجد

محفل از شمعِ نوا افروختم
قوم را رمزِ حیات آموختم

گفت بر ما بندد افسونِ فرنگ
هست غوغایش ز قانونِ فرنگ

ای بصیری را ردا بخشندهٔ ۵۲
بربطِ سلمیٰ مرا بخشندهٔ

ذوقِ حق دہ این خطا اندیش را
اینکه نشناسد متاعِ خویش را

گر دلم آئینهٔ بے جوہر است
ور بحرفم غیرِ قرآں مضمر است

ای فروغت صبحِ اعصار و دہور
چشمِ تو بینندهٔ ما فی الصُّدُور

پردهٔ ناموسِ فکرم چاک کن
این خیابان را ز خارم پاک کن

۵۲ بصیری مصنف قصیدۂ بُردہ جس کو نبی کریم صلعم نے قصیدے کے صلے میں اپنی چادرِ مطہر عطا فرمائی۔

تنگ کن رختِ حیات اندر برم
اہلِ ملت را نگہدار از شرم

سبز کشتِ نابسامانم مکن
بہرہ گیر از ابرِ نیسانم مکن

خشک گردان بادہ در انگورِ من
زہر ریز اندر مئے کافورِ من

روزِ محشر خوار و رسوا کن مرا
بے نصیب از بوسۂ پا کن مرا

گر درِ اسرارِ قرآں سفتہ ام
با مسلماناں اگر حق گفتہ ام

اے کہ از احسانِ تو ناکس کس است
یک دعایت مزدِ گفتارم بس است

عرض کن پیشِ خدائے عزوجل
عشقِ من گردد ہم آغوشِ عمل

دولتِ جانِ حزیں بخشیدۂ
بہرۂ از علمِ دیں بخشیدۂ

در عمل پایندہ تر گرداں مرا
آبِ نیسانم گہر گرداں مرا

رختِ جاں تا در جہاں آوردہ ام
آرزوئے دیگرے پروردہ ام

ہمچو دل در سینہ ام آسودہ است
محرم از صبحِ حیاتم بودہ است

از پدر تا نامِ تو آموختم
آتشِ ایں آرزو افروختم

تا فلک دیرینہ تر سازد مرا
در قمارِ زندگی بازد مرا

آرزوئے من جواں تر می شود
ایں کہن صہبا گراں تر می شود

ایں تمنا زیرِ خاکم گوہر است
در شبم تابِ ہمیں یک اختر است

مدتے با لالہ رویاں ساختم
عشق با مرغولہ مویاں باختم

باده ها با ماه سیمایان زدم / بر چراغِ عافیت دامان زدم

برقها رقصید گردِ حاصلم / رهزنان بُردند کالائے دلم

این شراب از شیشۂ جانم نریخت / این زرِ سارا ز دامانم نریخت

عقلِ آزر پیشه‌ام زُنّار بست / نقشِ او در کشورِ جانم نشست

سالها بودم گرفتارِ شکے / از دماغِ خشکِ من لاینفکے

حرفے از علم الیقین ناخواندۂ / در گمان آبادِ حکمت ماندۂ

ظلمتم از تابِ حق بیگانه بود / شامم از نورِ شفق بیگانه بود

این تمنا در دلم خوابیده ماند / در صدف مثلِ گهر پوشیده ماند

آخر از پیمانهٔ چشمم چکید — در ضمیرِ من نواها آفرید

اے ز یادِ غیرِ تو جانم تهی — بر لبش آرم اگر فرمان دهی

زندگی را از عمل ساماں نبود — پس مرا ایں آرزو شایاں نبود

شرم از اظهارِ او آید مرا — شفقتِ تو جرأت افزاید مرا

هست شانِ رحمتت گیتی نواز — آرزو دارم که میرم در حجاز

مسلمے از ماسوا بیگانۂ — تا کجا زنجیریِ بُت خانۂ

حیف چوں او را سرآید روزگار — پیکرش را دیگرے گیرد در کنار

از درت خیزد اگر اجزائے من — وائے امروزم خوشا فردائے من

فرّخا شهری که تو بودی در آن ‌‌ ‌ ای خنک خاکی که آسودی در آن

کوکبم را دیدهٔ بیدار بخش ‌ ‌ ‌ مرقدی در سایهٔ دیوار بخش

تا بیاساید دلِ بیتابِ من ‌ ‌ ‌ بستگی پیدا کند سیمابِ من

با فلک گویم که آرامم نگر

دیدهٔ آغازم انجامم نگر

رقمہٗ: عبدالمجید خوش نویس لوہاری دروازہ لاہور